

KLIMA, HÅB OG HANDLING

SAMTALER OM BÆREDYGTIGE FÆLLESSKABER

Folkekirkens Skoletjeneste i Ballerup-Furesø og Gladsaxe-Herlev

Kolofon

Forside: Still fra Regitze Markers film "Bevægelige samtaler - Louis og Laura" (2020)

Materialet er udviklet af de folkekirkelige skoletjenester i København-Frederiksberg og Silkeborg (KK44). Det er revideret til skoleåret 2021/22 af Folkekirkens Skoletjeneste i Ballerup-Furesø og Gladsaxe-Herlev.

PÅ EN MÅDE KAN JEG GODT FORSTÅ, AT FOLK IKKE RIGTIGT KAN
OVERSKUE KLIMAFORANDRINGERNE - OG MÅSKE HAR TAGET
JORDEN LIDT FOR GIVET - NÅR VI IKKE
HAR FÅET LÆRT HELT FRA SMÅ, AT
VI ER EN DEL AF DEN. HVOR
HELDIGE VI ER AT HAVE DEN.

LAURA

Forord

Klimaet er sat på dagsorden i den offentlige debat. Det seneste folketingsvalg omtales som et "klimavalg", hvor et flertal af danskerne angav, at klimaet havde indflydelse på deres kryds på stemmesedlen. Debatten om klimaet er ikke mindst noget, som den yngre generation har engageret sig i og givet et konkret udtryk med bevægelsen *Fridays for Future*, hvor unge inspireret af den svenske skoleelev Greta Thunberg står sammen om at råbe de etablerede systemer op og efterlyse konkret handling for fremtidens klima.

Teolog og sognepræst Regitze Marker er i sit møde med unge mennesker blevet opmærksom på, at både frygt og frustration over voksnes manglende ansvar over for klimakrisen fylder meget hos unge i dag. Det har givet anledning til en stribe interviewfilm, hvor hun i en el-bil kører rundt i landet og taler med unge, der er engageret i klimasagen. Med sine film forsøger hun dels at tage de unges bekymringer alvorligt, dels at komme dem i møde ved som voksen at bidrage til den offentlige debat med videreformidlingen af de unges budskaber.

I skolesammenhæng blev det grønne islæt allerede i 1993 indskrevet i faghæfterne som et generelt og tværgående tema til undervisning i alle skolens fag. Det grønne islæt handler om menneskets forhold til og omgang med naturen, og således er det fornyede fokus på klimaet aldeles relevant for skolens undervisning. Med FN's Verdensmål er undervisningsforløb med dette fokus blevet endnu mere presserende, og i nærværende materiale lægges der op til et samarbejde mellem fagene historie, samfundsfag og religion om natursyn og handlemuligheder.

Undertitlen på forløbet er "Samtaler om bæredygtige fællesskaber". I arbejdet med forløbet må eleverne dels forholde sig til, hvordan menneskers handlinger bliver bæredygtige ift. klimaet og naturen, dels hvordan samtalerne bliver bæredygtige på en måde, så de ikke overbebyrder den enkelte med ansvar og frygt. I stedet er det forhåbningen, at samtalerne kan forsøge at pege på håb, livsmod og muligheden for at bære hinanden og den fælles omverden, vi er sammenflettet med.

God fornøjelse med samtalerne!

Indhold

<i>Formål</i>	6
<i>Fælles Mål</i>	6
<i>Forslag til undervisningsforløb</i>	7
<i>Fase 1: Introduktion, klimafilm og litterære stemmer</i>	8
<i>Fase 2: Historie - Menneskets syn på naturen gennem tiden</i>	10
<i>Fase 3: Samfundsfag - Holdning og handling i nutidens klimasag</i>	14
<i>Fase 4: Klima, religion og folkekirke</i>	16
<i>Fase 5: Panelsamtale</i>	18
Baggrundstekster	19
1.A Samtaler om klima og bæredygtige fællesskaber i skolen	20
1.B Tematiske pointer fra Laura og Louis filmen (jf. kursiv)	21
1.C Litterære stemmer i klimadebatten	22
2.A Tilblivelseshistorien for "Høvding Seattles tale"	23
4.A Religion, samfund og klima-sag	24
4.B Skabelsesberetningerne i jødisk-kristen mytologi	25
Kopisider til eleverne	27
<i>Kopiside 1.A Unge om fremtid og klima</i>	28
<i>Kopiside 1.B Uddrag af Inger Christensens digt Alfabet (1981)</i>	29
<i>Kopiside 1.C Uddrag af Silja Hendersons 1,7 Tipping Point (2018)</i>	30
<i>Kopiside 2.A: Økohistorisk rids med fokus på historiske natursyn</i>	31
<i>Kopiside 2.B: Høvding Seattles tale: Vi er en del af jorden</i>	36
<i>Kopiside 2.C: "Hersker-mennesket"</i>	400
<i>Kopiside 3.A: Samfundsfag - Niveauer for handling i samfundet</i>	422
<i>Kopiside 3.B: Greta Thunbergs tale til World Economic Forum i Davos 2019</i>	444
<i>Kopiside 3.D: Temaer til gruppe- eller klassediskussion</i>	444
<i>Kopiside 3.E: CO2 og drivhuseffekten</i>	488
<i>Kopiside 3.F: Plastikforurening af verdenshavene</i>	500
<i>Kopiside 4.A: Forskellige natursyn</i>	522
<i>Kopiside 4.B: Havets Moder (Grønlandsk myte)</i>	566
<i>Kopiside 4.C: "Herske" eller "tage ansvar for" - to bibeloversættelser</i>	577
<i>Kopiside 4.D: Holdninger til kristendom og klima i folkekirken</i>	59
<i>Kopiside 4.E Udblik til andre religioner og holdninger til klimasagen</i>	62
<i>Litteratur</i>	655

Formål

Formålet med forløbet er at styrke elevernes muligheder for at forholde sig aktivt og reflekteret til klima- og miljøkrisen samt at sætte fokus på kirkens og kristendommens rolle i sammenhængen.

Dette søges opnået ved at eleverne:

- Gennem to samtalefilm møder engagerede unge med markante holdninger.
- Får viden om forskellige måder at forholde sig til naturen og kloden på - herunder natursynet i oprindelige folks religion og forholdet til "skaberværket" i kristendommen.
- Præsenteres for begrebet økohistorie og får et rids af samspillet mellem mennesker og natur gennem tiden.
- Får erfaringer med brug af historien og historiske kilder i forbindelse med miljø-kampagner.
- Får indblik i forskellige samfundsniveauer og deres mulige roller i forbindelse med klima-handling.
- Inviteres til en panelsamtale med tre personer, der er engageret i klimasagen. Samtalen vil kredse om hvad bæredygtige fællesskaber betyder for klima, håb og handling.

FAG: Kristendomskundskab, historie og samfundsfag

Fælles Mål

Ovenstående formål relaterer sig til følgende kompetenceområder i de involverede fag:

Religion: Livsfilosofi, bibelske fortællinger og folkekirken i nutidig kontekst.

Historie: Kronologi og sammenhæng mellem fortid, nutid og fremtid, kildekritik, historiebrug.

Samfundsfag: Politiske problemstillinger globalt og lokalt, stillingtagen til sociale og kulturelle problemstillinger.

HJEMMESIDE: På www.fs-øst.dk/klima finder I materialer som film og elevsider til forløbet.

Bruger: Klima Kode: Samtaler21

Forslag til undervisningsforløb

Fase 1: Introduktion, klimafilm og litterære stemmer i klimadebatten

Eleverne introduceres til emnet og de overordnede problematikker:

Hvad betyder bæredygtige fællesskaber på tværs af generationer for klima, håb og handling? Eleverne ser klimafilmen **Louis og Laura** og arbejder evt. med en fordybelsesopgave om to digte med menneskets forhold til naturen og klodens fremtid i fokus.

Fase 2: Historie - Menneskets syn på naturen gennem tiden

Eleverne arbejder med et historisk rids over, hvordan mennesket har levet med og forstået naturen gennem tiden og arbejder med spørgsmålet om, hvordan historien bliver brugt (og misbrugt?) til at belyse og håndtere klimakrisen ud fra kildeteksterne *Høvding Seattles tale* og *Lord man*.

Fase 3: Samfundsfag - Holdninger og handlinger i nutidens klimasag

Eleverne præsenteres for forskellige samfundsniveauer, der interagerer i klimadebatten: Stat, civilsamfund og borger. Der er lagt op til refleksioner over, hvordan samfundsmæssige forandringer sker. Bottom-up? Top-down? Der er desuden mulighed for at arbejde med begreberne i forhold til filmen **Vi er klimaaktivister** og Greta Thunbergs tale i Davos 2019.

Fase 4: Religion - Klima, religion og folkekirke

Eleverne arbejder med hvilke argumenter der findes i religionerne for at engagere sig i klimasagen ved at se på tekster fra Inuit og kristendommen. De introduceres til tre syn på natur og klima, som findes i den danske folkekirke og får et udblik til, hvordan tilsvarende spørgsmål bliver behandlet i islam og buddhisme.

Fase 5: Panelsamtale

Samtale i en af de lokale kirker, hvor eleverne møder tre vinkler på klimasagen: Den unge, klimanørden med indgående kendskab til kommunal forvaltning og udvikling samt teologen med interesse for samtalen om hvad bæredygtige fællesskaber betyder for dem selv og for klimaet. Dato og tidspunkt for samtalen koordineres med den lokale skoletjeneste.

Fase 1

Introduktion, klimafilm og litterære stemmer

I denne fase arbejdes der med elevernes egne og andre unges holdninger til klimaet. Der er også mulighed for at dykke ned i en række såkaldte økodigte, ligesom det foreslås, at eleverne selv udtrykker sig om klimaet i digterisk form og derved deltager i den fælles samtale.

A: Unges holdninger til klimaet

Orientér eleverne om forløbets overordnede ramme og formål: At I nu skal arbejde med holdninger og handlinger i forbindelse med klimasagen, både blandt unge, i samfundet i bredere forstand, i historien, i forskellige religioner samt i folkekirken i dag. Det overordnede spørgsmål i forløbet lyder: *Hvad betyder bæredygtige fællesskaber på tværs af generationer for klima, håb og handling?*

Præsenter eleverne for citaterne om klimaet og fremtiden (**Kopiside 1A**). Citaterne kommer fra en gruppe konfirmander i Silkeborg.

- Inddel eleverne i grupper og lad dem læse citaterne, diskutere dem og vælge et par citater, de er særligt enige eller uenige i.
- Tag en plenumsamtale, hvor hver gruppe fortæller, hvilke citater de særligt er faldet over. Hvorfor er de enige eller uenige i udsagnet?

B: Filmen "Louis og Laura"

Fortæl eleverne om præst og dokumentarfilminstruktør Regitze Markers klimafilm-projekt "Bevægelige samtaler" og lad eleverne se filmen *Louis og Laura* (cirka 10 minutter, findes på www.fs-øst.dk/klima). Drøft nedenstående spørgsmål, enten i grupper eller plenum:

- Hvilke synspunkter udtrykker Louis og Laura?
- Hvordan bør man ifølge Louis og Laura handle i forhold til klimaet?
- Hvad er I enige/uenige i?
- Hvad tror I, Regitze Marker ønsker at opnå med sin biltur og film?
- Tror I, det rykker nogle holdninger at lave en klimafilm? Hvorfor/hvorfor ikke?

Der findes en oversigt over temaer og centrale citater fra filmen i **baggrundstekst 1B**. På **hjemmesiden** findes filmen transskriberet, hvilket giver mulighed for at lade eleverne arbejde med dialogerne.

C: Forslag til fordybelsesopgave

Andre stemmer i klimadebatten: "Økodigte"

Klimasagen er ikke kun genstand for politisk debat, også kunsten blander sig i samtalen. I filmen fremhæver Laura Inger Christensens digte som noget, der giver hende et nyt blik på naturen.

Derfor foreslås det, at man læser to digte, der tematiserer menneskets forhold til naturen samt frygten og håbet for klodens fremtid. Det drejer sig om Inger Christensens *Alfabet* (1981) og Silja Hendersons *1,7 Tipping point* (2018). Der findes en kort introduktion til digtene i **baggrundstekst 1.C**

1. Læs uddraget af digtet *Alfabet* (1981) højt i klassen.

- Begynd med læseoplevelsen: Hvad synes I om digtet? Hvad lagde I mærke til?
- På hvilken måde hyldes naturen (og andre fænomener) i digtet?
- På hvilken måde er mennesker i gang med og på vej til at ødelægge naturen?
- Diskuter, hvilken rolle frygt spiller i digtet, og om der er noget håb.

2. Læs *1,7 Tipping point* højt i klassen

- Begynd med læseoplevelsen: Hvad synes I om digtet? Hvad lagde I mærke til?
- Hvordan adskiller digtet sig genremæssigt fra andre digte, I har læst? (Faktuelle sætninger) Hvordan ligner det? (Fx bogstavrim, gentagelser, plastik-metaforerne).
- Hvilken kritik af samfundet udtrykker digtet?
- Diskuter, hvilken rolle frygt spiller i digtet, og om der er noget håb.

Elevernes egne digte

Efter læsning af digtene kan eleverne skrive deres egne øko-digte med fokus på deres oplevelse af naturen, klimasagen og de bæredygtige fællesskaber. De kan udformes som digte, raptekster eller andre former for poetiske tekster.

Fase 2

Historie - Menneskets syn på naturen gennem tiden

I historiefaget er der fokus på:

- At få et rids over verdenshistorien, set med økohistoriske briller
- At få introduceret begreber om to syn på "de andre" (mere specifikt oprindelige folk)
- At se på to kilder til historiebrug i miljøkampens tjeneste.

A. Det økohistoriske rids og begreberne om "de andre"

I **Kopiside 2A** introduceres begrebet økohistorie, og der gives et kort rids over udviklingen i forholdet mellem menneske og natur fra forhistorisk tid til nutiden. Ridset skal give et overblik over nogle hovedlinjer i samspillet mellem mennesket og naturen med fokus på natursynet. Teksten er opdelt i 5 faser:

- Jæger-samler
- Landbrugets opståen
- Klassisk tid – forandringer i natursyn
- Renæssance, oplysningstid og industrialisering
- Den antropocæne tidsalder

Opdel eleverne i 5 grupper, lad dem læse om hver deres periode og lave et lille produkt, der kan danne grundlag for, at de kan præsentere deres periode i en matrixgruppe. Det kan være et lille mindmap, en tidslinje eller en "tale", hvor de præsenterer sig selv som personer fra den periode, de har arbejdet med.

Det er oplagt at inddrage de forskellige natursyn fra **kopiside 4A** i dette arbejde, hvor det mytiske natursyn så ville høre til 1. jæger-samler og til dels på 2. Landbrugets opståen, forvalternatursynet ville passe på 2. Landbrugets opståen og især 3. Klassisk tid – forandringer i natursyn, herskernatursynet ville passe til 4. Renæssance, oplysningstid og industrialisering og Naturen-i-byen natursynet passe til 5. Den antropocæne tidsalder.

Eleverne præsenterer hver deres fase og natursyn i matrixgruppen – evt. med tavleopsamling.

Efterfølgende forklares to syn på "de andre" igennem historien: "barbarer" og "ædle vilde" (se boksen nedenfor). Eleverne kender muligvis denne tendens til opdeling fra nutiden, og det kan give anledning til at debattere, hvorfor det sker, og hvilké fordele og ulemper der er ved denne opdeling af "de andre". Begrebsparret skal bruges i undersøgelsen af kilderne til historiebrug.

Fase 2

Derefter skal der arbejdes med én til to kilder til historiebrug i miljøkampens tjeneste. Eleverne skal undersøge, hvordan historien bruges til at forklare udviklingen i forhold til miljøet fra urtiden til det punkt vi er på i dag - og samtidig skal kilderne gøre eleverne opmærksomme på, at historien bliver brugt, og måske endda misbrugt, til fx at understrege sine egne pointer i kampen for miljøet. I dette arbejde kan viden fra økohistorien og begrebsparret ovenfra inddrages. Kilderne er:

B. "Høvding Seattles tale" - en smuk tale om miljøet (og et historisk falsum) (Kopiside 2B)

C. Billedfortællingen "Lord Man" fra organisationen Global Population - Speak Out (Kopiside 2C)

Barbarer eller ædle vilde?

Igennem menneskets historie har det levet i grupper - og i al den tid, har det fundet på begreber og systemer til at skelne mellem "os" og "dem". Gruppen "vi" blev altings naturlige målestok. "Vi" kunne for eksempel kalde os selv for "mennesker" og "civiliserede", og det sted vi bor for ting som "Riget i midten".

Beskrivelserne af "de andre" har ofte haft præg af noget modsatrettet. Enten var de "barbarer": primitive og uciviliserede - de blev forstået som modsætningen til den kultur, vi selv besad. Måske forstærkede man ligefrem de træk, som gjorde dem anderledes - og på den måde blev de en god modpol til "os". Deres funktion blev som et modbillede, der kunne styrke sammenholdet i ens egen gruppe.

Men nogle gange er det modsatte også sket: "De andre" er blevet beskrevet som en gruppe med meget positive egenskaber, fordi en forfatter har ønsket at komme med en kritik af sin egen kultur og tid. Hvis man for eksempel mente at folk i ens egen kultur var blevet for blødsødne og

over-civiliserede klynkehoveder, så kunne forfatteren beskrive en fjern stamme som "naturens ædle sønner", som var stærke, modige og levede et enkelt, men lykkeligt liv. Denne beskrivelse behøvede ikke være sand i alle detaljer i forhold til stammen, for formålet med teksten var ikke så meget at give et præcist billede af virkeligheden - men mere at komme med en kritik af det samfund, man stod i. Denne opfattelse og type fremstilling af "de andre" kaldes "Ædle vilde", og kan fx findes hos de gamle romere, i oplysningstiden og bestemt stadig i nutiden.

Fase 2

B: Høvding Seattles tale

Teksten "Høvding Seattles tale" er en smuk tale om miljøet (og et historisk falsum). Den kan både give indsigt i forestillinger om et mytisk natursyn - og er samtidig et kendt eksempel på historieforfalskning. Talen med små læseopgaver findes som **kopiside 2B**. Hvis eleverne læser teksten, der er markeret med blå, får de det vigtigste med. Men de kan også læse den i fuld længde – der afhænger af klassetrin og læsefærdigheder.

Det er vigtigt først at lade eleverne læse og analysere talen som det, den bliver introduceret som, nemlig et uddrag af den såkaldte Høvding Seattles tale til den amerikanske præsident Franklin Pierce tilbage i 1854. I kan for eksempel læse talen højt i fællesskab og diskutere budskabet og natursynet i talen - MEN uden at fortælle, at det er en falsk kilde.

Efterfølgende kan man fortælle eleverne om, hvordan talen blev afsløret som et falsum - læs om talens tilblivelseshistorie i **baggrundsteksten 2B**. I kan på baggrund af dette diskutere, hvorfor afsenderen i 1970'erne mente, at det var en god idé at lade som om, at talen var indianerhøvdingen Seattles ord og dermed gøre ham til en (falsk) talsperson for ens eget syn på naturen og dens ødelæggelse. Inddrag gerne det økohistoriske rids og begrebsparret "barbar" og "ædle vilde" (**baggrundstekst 2A**) og evt. de forskellige natursyn fra **kopiside 4A**.

C: Undersøgelse af *Lord Man*

Billedfortællingen *Lord Man* er fra organisationen *Global Population - Speak Out*, en global miljøkampagne, der sætter fokus på den voksende krise, der skyldes overforbrug og overbefolkning. Fortællingen forholder sig kritisk til kul- og olieindustrien, til den teknologiske udvikling i det hele taget samt til overforbrug, udledning af drivhusgasser og plastik i havene. I billedfortællingen *Lord Man* fortælles i et kritisk lys om den udvikling, hvor mennesket er gået fra at leve i pagt med naturen til at herske over den.

Organisationen kalder deres videofortælling for en "lignelse" (parable), hvilket normalt er en religiøs genre. Fortællingen minder om en slags skabelsesberetning og syndefaldsmyte på en gang: hvordan jorden og dens væsener blev til, og hvad forholdet var mellem dem. Hvordan mennesket kom på banen og udviklede sit forhold til kloden og dens væsener. Den peger også på to mulige fremtidsscenerier: "frelse" eller "dommedag". *Global Population - Speak Out* giver med deres fortælling et bud på en slags grundmyte om forholdet mellem kloden, mennesket og de andre væsener i verden.

Opgaven har fokus på at undersøge, hvordan historien og sproget fra religiøse fortællinger kan bruges til at skabe en moderne grundfortælling om, hvordan vi er endt i de problemer med overudnyttelse af klodens ressourcer og overbefolkning, vi står i nu. Formålet er at afklare, om eleverne finder billedsproget og tekstens indhold brugbart til at sætte ord på og forstå miljøproblemerne i vore dage.

Billedfortællingen ligger online. Find **linket til den via forløbets hjemmeside**. Der er kun fokus på billedfortællingen på s. 18-55, som findes i **dansk oversættelse på kopside 2B**.

I kan enten læse "billedbogen" sammen, i grupper eller individuelt. De følgende spørgsmål kan fordeles mellem klassens elever, så I kan tage noter til dem i små grupper:

- Hvad karakteriserede livet på kloden før mennesket - hvordan beskrives det i ord og billeder? (s. 18-23 - I kan evt. sammenligne med fortællingen fra skabelsesberetningen på **kopiark 4C**)
- Hvad karakteriserer oprindeligt mennesket, dets værdier og forhold til omverdenen (s. 24 og 29)?
- Hvad karakteriserer efterhånden mennesket, dets værdier og forhold til omverdenen? (s. 25-28 og 30-31)
- Hvordan viser billeder og tekst konsekvenserne af menneskets syn på verden? (s. 32-42)
- Jordkloden omtales som et levende væsen - hvordan kommer det frem i fortællingen? (s. 43-45)
- Hvordan fortælles der om at mennesket "vågner op"? (s. 45-50)
- Hvilke to veje kan mennesket gå ifølge fortællingen? (s. 51-55)

I kan efterfølgende samle op på spørgsmålene i fællesskab og diskutere, hvordan denne historiefremstilling adskiller sig fra almindelige historiebøger - og hvad dens styrker og svagheder er i formidlingen. Hvad synes I for eksempel om brugen af "religionsagtige" elementer i fortællingen? Sammenlign også gerne med det økohistoriske rids og begreberne "barbar" og "ædle vilde". Vær gerne kildekritiske overfor den fremstilling af "de gode gamle dage" og "den væmmelige udvikling frem mod nutidens kaos" og prøv at finde de positive sider og effekter af udviklingen.

Fase 3

Samfundsfag - Holdning og handling i nutidens klimasag

I samfundsfag er der fokus på at introducere forskellige samfundsmæssige niveauer, på hvilke man kan handle i forhold til klimaet (A). Disse definitioner trænes og eksemplificeres efterfølgende med en Quizlet (B). Afslutningsvis er der lagt op til en klassediskussion (C). Der er også forslag til opgaver med unge klimaaktivister (D), hhv. en lille film om aktivister fra Fridays for Future og Gretha Thunbergs tale i Davos 2019.

A: Tre niveauer

Først skal eleverne introduceres til 1) et statsligt-politisk niveau 2) et civilsamfunds-niveau og 3) et individuelt-privat niveau som udgangspunkt for handling i forhold til klima og miljø. Desuden skal ideen om markedet også introduceres. Der er en introducerende tekst til disse niveauer på **Kopiside 3A**. Dette materiale er oplagt som baggrund for en klassegennemgang og kan så evt. gives til eleverne efterfølgende.

B: Begrebstræning med Quizlet

Quizletten "Klima, håb og handling - samfundsfagsøvelse" er der **link til fra projektets hjemmeside** under fase 3, hvor der også er en introduktion til programmet. Du kan evt. lave din egen kopi af Quizletten, som kan tilpasses din klasses behov. Definitionerne af de tre niveauer trænes på slide 1-3, og på de efterfølgende slides findes der eksempler på handlinger, som skal kobles til ét af de tre niveauer. Quizletten kan både tages live i klassen, i grupper eller individuelt.

C: Klasse- eller gruppediskussion

Efterfølgende er der oplæg til klasse- eller gruppediskussion om de forskellige niveauer for handling. Temaerne findes på **Kopiside 3C**

Temaer til gruppe- eller klassediskussion:

- Hvor vil du helst lægge din energi i forhold til forbedring af klima og miljø - og hvorfor?
- Hvilke valg tror du er de vigtigste?
- Skal udviklingen ske oppefra (top-down: politikere beslutter, og befolkningen følger deres anvisninger), eller nedefra og oppefra (bottom-up: befolkningen tager valg individuelt eller som grupper og påvirker politikerne og markedet ved pres fra deres meninger og handlinger). Hvilke fordele og ulemper er der ved de to modeller?

- Hvilke dilemmaer kan I møde i klimakampen? Fx i forhold til ressourcer: hvor skal pengene komme fra? I forhold til præferencer: hvorfor skal jeg give afkald på noget, jeg godt kan lide? I forhold til løsninger: flere teknologi-løsning vs. mindre forbrug? I forhold til nytter det noget: hvad hjælper det at jeg/vi ofrer noget, hvis hele verden går videre som sædvanlig?
- Nogle gange lapper de forskellige niveauer ind over hinanden - er det godt eller skidt?

D: FILM: Unge klimaaktivister

- Se Regitze Markers film om Fridays for Future: [Vi er klimaaktivister](#) (på **projektets hjemmeside** fase 3). Snak med klassen om, hvilke af handlingsniveauerne de unge har bevæget sig igennem, og hvad de tænker om denne form for aktivisme.
- Læs Greta Thunbergs tale i Davos 2019 og løs opgaverne (**kopiside 3D**).

Baggrundsmateriale til forureningsforståelse

CO2-udledning og drivhuseffekt

En af de store syndere i forbindelse med klimakrisen er CO2-udledningen via afbrænding af fossile brændstoffer. Dette kan eleverne få en mere faglig forståelse af via en gennemgang af **kopiside 3E "CO2 og drivhuseffekten"**, som enten kan tages i fællesskab eller i mindre grupper, hvorefter der kan samles op på pointerne i teksten – herunder også de såkaldte drivhusgassers positive funktion.

Plastikforurening af verdenshavene

En anden af de store klimaudfordringer er forureningen af verdenshavene med plastikaffald, som er meget svært nedbrydeligt og bidrager til såvel dyremishandling som dårligere helbred for både havdyr og mennesker. I lighed med ovenstående kan **kopiside 3E** gennemgås i fællesskab eller bearbejdes i mindre grupper.

FN's Verdensmål - verdensmål 13

På **projektets hjemmeside** under fase 3 ligger en række online-ressourcer til Verdensmålene.

Fase 4

Klima, religion og folkekirke

I denne fase arbejder eleverne med argumenter for og imod at engagere sig i klimasagen set fra et religiøst perspektiv. Hvilke natursyn er vævet ind i den religiøse dimension? Hvilke bibeltekster ligger til grund herfor i kristendommen, og hvordan forholder man sig inden for folkekirken til disse? Der er udblik til, hvordan man i andre religioner argumenterer for at religiøse ledere involverer sig i klimadebatten.

A: Natursyn og religion

Eleverne læser teksten på **kopiside 4A** og diskuterer to og to eller i plenum, hvordan de forskellige natursyn kan karakterisere menneskers måde at være i og med naturen på. Hvad er man inspireret af, hvis man taler om at "leve i pagt med naturen" eller tænker at opgaven er at "forvalte naturens ressourcer"? Teksten er et redskab til elevernes videre arbejde med at forstå og analysere forskellige syn på naturen i religionerne.

På kopiarket er der lagt op til, at eleverne reflekterer over følgende citat fra Laura i filmen, som eleverne så i fase 1: *- og måske har vi taget jorden lidt for givet - når vi ikke har fået lært helt fra små, at vi er en del af den. Hvor heldige vi er at have den.*

- Hvordan kan man karakterisere Lauras syn på naturen?

Hvis eleverne har arbejdet med natursyn i historiefaget, kan de trække tråde til det økohistoriske perspektiv beskrevet i **kopiside 2A** og i fase 2.

B: Natursyn i religiøse traditioner - Inuit og kristendom

Efter gennemgangen af de forskellige natursyn undersøger eleverne, hvordan naturen fremstilles i 1-2 kildetekster. Læreren kan vælge at lade eleverne læse og sammenligne teksterne, eller kun at lade dem arbejde med bibelteksten, der danner grundlag for forståelsen af den følgende opgave. Læs:

- 1) Uddrag af Inuits fortælling om *Havets moder* (**Kopiside 4B**)
- 2) Uddrag af den bibelske skabelsesmyte (1. mos.) (**Kopiside 4C**)

C: Syn på klimasagen i folkekirken

Eleverne har nu kendskab til en af de centrale tekster i kristendommen (Skabelsesberetningen), der siger noget om menneskets forhold til naturen. I den danske folkekirke er der imidlertid flere forskellige udlægninger af, hvad kirkens primære opgave er, og om den på nogen måde skal forholde sig til klimasagen. For at give eleverne mulighed

for at diskutere forskellige syn på klimaet inden for den danske folkekirke skal de læse og diskutere tekstuddrag på **kopiside 4D**. Her præsenteres tre centrale teologiske positioner i folkekirken (**baggrundstekst 4A**). Som det ofte er tilfældet med positioner, er de konstruerede kategorier, der findes i blandet form, når man spørger til den enkelte præsts holdninger.

- **Skabelsesteologi** - mennesket er sammenvævet med naturen og hele skaberværket og har dermed også ansvar for såvel hinanden som naturen (Tekstuddrag af Biskop i Roskilde Peter Fischer Møller).
- **Aktivistisk teologi** - her kan man være optaget af et kirkeligt initiativ som *Grøn Kirke*, hvor man i kirkeligt regi forsøger at begrænse den lokale kirkes CO₂-aftryk. Der er klare overlap med det skabelsesteologiske, men vinklen er mere på at ansvaret for at passe på naturen kræver handling hos det enkelte menneske, i den enkelte kirke og globalt. (Salme af Jane Mark)
- **Teologi handler om menneske-Gud ikke om klima** - Det er ikke præsten og kirkens opgave at være klimaaktivister. Kirken skal forkynde budskabet om at frelsen og Guds nådefulde kærlighed til den enkelte kommer gennem tro og ikke gennem klimagod handling. (Tekstuddrag af sognepræst Marie Høgh).

Eleverne læser teksterne i grupper og diskuterer i plenum. Diskussionen kan evt. udmønte sig som et rollespil, hvor to elever indtager hver sin teologiske position - en *for* og en *imod* at præst og kirke skal involvere sig i klimasagen. Eller man kan lade eleverne skrive et debatindlæg ud fra en given position. Opgaven skal vise, at der ikke er et rigtigt og forkert svar ift. hvordan man som præst og kirke ser på klimasagen. Der findes blandende holdninger. Det afhænger af, hvordan man som præst og kirke grundlæggende opfatter kirkens rolle i samfundet.

D: Udblik til andre religioner og hvordan de forholder sig til klimasagen

Eleverne undersøger ud fra læsning af kopiark 4D, hvordan repræsentanter fra andre religioner forholder sig til klimasagen. De udvalgte eksempler præsenterer holdninger fra islam og buddhisme i en dansk kontekst. Det skal understreges, at eleverne her præsenteres for argumenter *for* at religionerne forholder sig til klimasagen. Man kan finde eksempler i de samme religioner på repræsentanter, der ikke mener, at man er religiøst forpligtet til at forholde sig til klimasagen.

Eleverne kan arbejde med forskelle og ligheder i religionernes argumentationer.

Fase 5

Panelsamtale

Som afslutning på projektet deltager klasserne i en panelsamtale, der foregår i en af de lokale kirker.

Her møder eleverne tre vinkler på klimasagen:

- **De unge** der kæmper for klimasagen - hvad er de optaget af, og hvordan argumenterer de?
- **Klimanørden** der arbejder kommunalt og strukturelt med, hvilke klimaløsninger der kan findes i den offentlige sektor og blandt mindre erhvervsdrivende
- **Teologen og præsten** der har interesse for samtalens betydning mellem generationerne for, hvordan vi løser den klimakrise, der er alles.

Undervejs i samtalen drøftes hvad bæredygtige fællesskaber betyder for paneldeltagerne og for klimaet.

Panelsamtalen skal styrke elevernes muligheder for at forholde sig aktivt og reflekteret til klimasagen og åbne op for de spørgsmål, der brænder mest på hos eleverne.

Dato og tidspunkt for samtalen koordineres med den lokale skoletjeneste.

Forud for samtalen modtager tilmeldte lærer en nærmere beskrivelse af paneldeltagerne og dagens program.

Baggrundstekster

1.A Samtaler om klima og bæredygtige fællesskaber i skolen

Teolog og præst Regitze Marker er filmskaber bag de interviewfilm, eleverne ser i forløbet. Som det fremgår af hendes film, blev hun grebet af sine tidligere konfirmanders modløshed på klimaets og fremtidens vegne og af deres desillusion over voksnes tilsyneladende resignation i forhold til klimaudfordringerne. Derfor har hun med filmene påtaget sig at være den voksne, der tager de unges frygt og frustration alvorligt. Samtalerne med de unge satte en handling i gang hos hende, som i filmen med *Louis og Laura* kvitteres med følgende ord fra Louis:

“Det er også det, jeg synes er så skide-inspirerende ved det her. At det eneste, der skal til, er, at du snakker med konfirmander, for at du udvikler din klimabevidsthed. Det er sygt fedt. Og det eneste, der skal til, det er, at man snakker om det. Altså - det er kun en samtale, der er til forskel imellem at du forstår, at det er dét, der har meningen i sig selv, der er vigtigt. Det er opløftende. Det gir’ sgu da håb.”

Den ægte samtale

Man kan se samtalerne som et eksempel, der lever op til principperne for det, den tyske sociolog og filosof Jürgen Habermas’ (f. 1929) kalder en ægte samtale. Præmisserne for hans diskursetik er, at det er sproget, der i demokratiske samfund uden bindinger til religiøse konfessioner eller faste entydige ideologier, bliver det vigtigste redskab til forståelse af verden og samtalen med dens argumentation den vigtigste metode til afgørelser af, hvilke værdier der skal være bærende for et givet fællesskab, samt hvad der er rigtigt og forkert i de konkrete samfund. Habermas’ udgangspunkt i analysen bag teorien er, at man i moderne sekulære samfund, hvor faste forestillinger om absolutte værdier og normer pga. relativisme, pluralisme,

globalisering og øget etnisk pluralisme er blevet atomiseret, er henvist til samtalen og kompromiset i sin søgen efter de rette samfundsregler og adfærdsnormer. Til brug herfor har han udviklet en teori om *den herredømmefri samtale*, hvor han analyserer de hensyn, man i en sådan samtale må tage for at eliminere de uundgåelige skævheder i magtforholdet mellem de samtalende parter, så samtalen kan blive ligeværdig og bedømmelsen af fremførte argumenter for dette eller hint rationel.

Demokratiske samtaler i skolen

En sådan teori er selvfølgelig interessant i relation til skolens undervisning, fordi læreren her med en hel samfundsinstitution i ryggen pr. automatik er tildelt en formel magt over eleverne, samtidig med at han/hun er sat til at regulere de interne magtrelationer mellem eleverne og tillige indføre dem i demokratiets ånd.

I forlængelse heraf er den særlig interessant, når undervisningen angår et emne som klimaproblematikken, fordi læreren her har mulighed for at agere ligeværdigt i dobbelt forstand, da vedkommende principielt deler frykten for klimakrisens konsekvenser og har mulighed for at dele denne oplevelse af usikkerhed med eleverne.

Derved bliver der inden for skolens rammer mulighed for at samtale sig frem til en fælles forståelse af situationens alvor samt af realistiske og konkrete handlingsalternativer som reaktioner på udfordringerne.

Det er det, vi her kalder for samtaler om bæredygtige fællesskaber, således at det bæredygtige både omhandler fællesskabets måde at være i verden og naturen på, men også omhandler en samtalekultur, hvor den enkelte bliver hørt og taget alvorligt på en måde, så det igangsætter en handling eller et svar fra de andre.

1.C Litterære stemmer i klimadebatten

Samtalen om klima og menneskets væren i og med naturen foregår i mange af samfundets arenaer. Den kendes fra den politiske arena, men også inden for både kunst og religion har klimasagen ført til samtaler og handlinger. Eleverne kan via poetiske udtryk få erfaring med, at deltagelse i den samfundsmæssige samtale kan foregå på mange forskellige måder.

Øko-digte

I de seneste år har særligt en række yngre lyrikere behandlet menneskets forhold til naturen og klodens fremtid i deres digte. Fælles for mange af digtene er, at de rummer dystopiske tendenser, hvor både mennesker og verden går under eller er på vej til at gøre det. Hos digteren Theis Ørntoft lyder det fx et sted "For mig er samfundene døde. Jeg tror ikke længere det er et spørgsmål om forfinelse men om afvikling" (Digte 2014).

Denne gruppe af "økodigtere" er ifølge ph.d. i litteratur Martin Gregersen inspireret af den danske digter Inger Christensen, hvis lyrik tilbage i 1970'erne og 1980'erne formulerede et natursyn, hvor mennesker ikke behersker eller beskytter naturen, men er uadskilleligt forbundet med den. Han peger på, at der hos mange nye danske forfattere er en tendens til at beskæftige sig med naturen, det ikke-menneskelige og alle de spørgsmål, der rejser sig i forbindelse med klimakrisen.

To digte om mennesket og naturen

I undervisningsoplægget findes forslag til, hvordan man kan arbejde med to digte fra hver sin tid, hvor menneskets forhold til naturen - og frygten for klodens fremtid - tematiseres. Det foreslås, at man laver en sammenlignende læsning af Inger Christensens digt *Alfabet* og Silja Hendersons *1,7 Tipping point* (2018) med særligt fokus på naturskildringen.

Alfabet

Inger Christensens digt *Alfabet* er komplekst og

betegnes ofte som et "systemdigt", fordi det er bygget op efter Fibonacci-talrækken. Omtalen her lægger ikke op til en udtømmende analyse af digtets formsprog. Det er derimod tanken, at man læser en bid af digtet højt i klassen, så eleverne får dels en fornemmelse af digtets rytme og den lovprisning af naturen (og verden i øvrigt), der skrives frem i digtet - og dels af angsten for den altødelæggende atombombe, der udgør en af de store menneskeskabte trusler i digtet. *Alfabet* beskrives af litteraturkritikeren Erik Skyum-Nielsen som "en hymne til verden, en lovsang til det skabte, til alt det, som »findes« og kan genfindes og bringes på ord, men også en elegi, en klagesang over, at så meget af det, som findes, er i færd med at forgå, fordi vi mennesker bortøder, hvad vi har fået skænket.

1,7 Tipping point

I digtet *1,7 Tipping point* er menneskets ødelæggelse af naturen, særligt plastikforureningen, det altoverskyggende tema. Digtet adskiller sig fra typisk lyrik ved at blande det lyriske sprog med en stor mængde fakta om klodens tilstand. Det springer i øjnene, at fakta-delen fylder hovedparten af digtet, og man kan helt oplagt overveje, hvilken virkning dette greb har på læseren. Digtet munder ud i en række plastik-metaforer, hvor det lyriske jeg nærmest transformeres fra at være et menneske af kød og blod til at blive et plastik-menneske: Hånd af plast/glatte ord/plastik-hjerne/plastik-myntteri. Med det afsluttende udtryk "plastik-myntteri" kan man overveje, om digteren opfordrer læseren til handling og "oprør" mod plastik-forureningen.

I digtene fremstår to poler af glæde og magtesløshed, skabelse og destruktion, natur og plastik. Trods deres modsætning glider de ind i hinanden og overdøver hinanden på skift. Digtene giver mulighed for at samtale om den kompleksitet, som klimasagen rummer af både frygt og håb.

2A Tilblivelseshistorien for “Høvding Seattles tale”

Denne side er forklaring til Fase 2B og talen på kopiside 2B.

Der har efter alt at dømme eksisteret en høvding Seattle, som i 1854 holdt en tale, men det var kun for en guvernør, og talen var alene en tak for indgåelse af en aftale om et reservat. Høvdingen levede angiveligt i tidsrummet 1786-1866 og kom fra Suquami-stammen i det nordvestlige Amerika. På sit eget sprog hed han See-ahth, hvilket har givet anledning til navnet på byen Seattle samme sted.

Men den tidligste version af talen vi kender, er fra 1887 - altså 33 år senere. Her blev den trykt i avisen Seattle Sunday Star og ophavsmanden hedder Henry A. Smith. Smith fortalte at han havde overhørt den oprindelige tale og taget noter til den - men de originale noter findes ikke. Ifølge den version bad høvdingen præsidenten vise respekt for indianernes grave ved ikke at bygge på dem, da de var med til at helliggøre jorden, og han betingede sig, at indianerne fortsat kunne aflægge besøg ved gravene, selv om de flyttede i reservat. Siden er der blevet udgivet mange versioner af talen.

Den tale, I lige har læst, stammer fra en filmplakat til miljøfilmen *Home* fra 1972, med et billede, der skal forestille Høvding Seattle og med teksten til talen trykt på. Manden bag denne tekst var manuskriptforfatteren Ted Perry, og den var lavet til filmen, der blev produceret af den religiøse organisation Southern Baptist Radio and Television Commission. Perry byggede på en version af talen fra slutningen af 1960'erne af lektor ved University of Texas, William Arrowsmith.

Det var talen fra filmplakaten, der siden blev udbredt over hele verden, som led i den daværende miljøbevægelse. Også i den mere etablerede politiske offentlighed var der opmærksomhed omkring talen, som bl.a. blev udgivet af FN og rundsendt til medlemslandene - selvom talen ikke var Høvding Seattles ord og han aldrig havde holdt talen til den amerikanske præsident.

4.A Religion, samfund og klima-sag

Ligesom mennesker påvirker hinanden gennem samtale, så påvirker samfundets institutioner også hinanden gennem samtaler og herigennem sker udvikling. Kristendommen - repræsenteret ved Den danske Folkekirke - er gennem tiden blevet formet af klimasagen ligesom den selv har deltaget i samtalen om, hvordan mennesket er indfældet i sin omverden.

Oplysningstidens tænkning om menneskets relation til naturen har været præget af en kristen forståelse, hvor mennesket skulle "herske" over dyrene, sådan som det blev oversat fra den bibelske skabelsesberetning (1 Mos. 1,28). Mennesket blev i den forståelse anset for at være kronen på skaberværket, hvilket gennem historien har understreget et modsætningsforhold mellem menneske og natur og gjort naturen til en ressource, som mennesket havde ret til at drage nytte af.

Sideløbende med denne tanke om mennesket som forvalter af naturen har der også eksisteret en anden forståelse af mennesket som en del af skaberværket. I samspil med miljøbevægelsen og den nu fremstormende klimabevægelse, er de bibelske tekster blevet genlæst i teologiske kredse med henblik på at finde fornyede måder at forstå relationen mellem menneske, natur og Gud på.

Skabelsesteologi

Den danske filosofi og teolog K.E. Løgstrup (1905-81) har været en vigtig udvikler af skabelsesteologiske tanker med sin pointe om, at mennesket via sit nødvendige åndedræt er indfældet ikke bare i naturen men i hele universet. Gud defineres af Løgstrup som magten til at være til i alt som er til. Og da mennesket trods alt begriber, at det er udspændt mellem fødsel og død, mellem skabelse og tilintetgørelse, tvinges det også til at reflektere over netop denne magt, som har

skabt og opretholder livet i både naturen og i det enkelte menneske.

I nyere tid har den danske teolog Ole Jensen (f. 1937) med afsæt i Løgstrups tanker peget på, at man i den europæiske udlægning af kristendommen har haft for stort et fokus på menneskets særstilling i relation til det at herske og glemt det tilhørende påbud fra Gud om, at mennesket også som en anden fårehyrde skulle vogte – i betydningen passe på den skabte verden, som i skabelsesberetningen af Gud blev anset for at være "god".

Grøn Kirke

I det danske kirkelige landskab opstod, inspireret af skabelsesteologien, i 2000-årene et projekt kaldet Grøn Kirke. Det er en bevægelse med tilslutning fra forskellige kirkesamfund og kirkelige organisationer i Danmark, som tager initiativ til kirkeligt klima- og miljøarbejde. Udgangspunktet er politisk/ aktivistisk, og de arbejder ud fra et kald om at tage medansvar for klimaudfordringen. Dette medansvar kræver handling hos det enkelte menneske, i den enkelte kirke og globalt. Klimasagen er i de seneste år også blevet udbredt blandt folkekirkens menighedsråd, hvor man i driften af kirkerne aktivt forholder sig til CO2-forbrug, som det sker i andre dele af samfundet også.

Klima er slet ikke et anliggende for kirken

Mens nogle præster har fokus på at mennesket er en del af skaberværket, og andre har mere aktivistiske tilgange til klimaet, er der også præster der mener, at teologi - som ordet siger - primært handler om menneskets relation til Gud, hvorfor klimakrisen ikke som sådan har noget med teologi og kirke at gøre. Disse præster finder det problematisk, at kirken og dens ansatte er aktive i klimasagen, fordi kirken dermed let kommer til at være moralsk og kaste skam over dem, der ikke er økologiske nok i deres klimavalg. Det er ikke præsten og kirkens opgave at dømme folk ude, i stedet skal den forkynde budskabet om

at frelsen og Guds nådefulde kærlighed til den enkelte kommer gennem tro og ikke gennem klimagod handling. Det forhindrer ikke at samfund og mennesker kan handle i klimasagen - det har bare ikke noget med kirke og kristendom at gøre i deres optik.

Andre religioner og klimasagen

I religioner som islam og buddhisme er der diskussioner om religion og klima, som på mange måder minder om de fløje, man også ser inden for kristendommen. Som en del af elevopgaverne i forløbet kan eleverne læse uddrag af artikler om klimaholdninger inden for forskellige religioner.

4.B Skabelsesberetningerne i jødisk-kristen mytologi

Bibelens første 11 kapitler kaldes tilsammen for Urhistorien. Formålet med Urhistorien er if. hovedparten af præsterne i Den danske Folkekirke ikke at skildre, hvordan det "virkelig" er sket modsat forklaringerne fra naturvidenskaben, men derimod at udsige nogle fundamentale vilkår for menneskelivet. Urhistoriens tekster bliver derfor opfattet som myter. Bibelens to skabelsesberetninger er del af Urhistorien, og begge beretninger er myter, der ønsker at give svar på nogle af de store spørgsmål om menneskets grundvilkår. Spørgsmål, som man aldrig kan få eksakt viden om, men som mennesket ikke desto mindre alle dage har stillet, fx: Hvorfor er verden til? Hvorfor findes mennesket? Hvad er meningen med livet? Hvorfor skal vi dø?

Begge skabelsesberetninger står på Bibelens allerførste sider lige efter hinanden i Første Mosebog kap. 1 og 2. I den første skabelsesberetning er Gud fjern og ophøjet og skaber ved at udsige ord, mens den anden er en handlingsberetning, hvor Gud 'laver' tingene.

Den første skabelsesberetning ønsker at give en beskrivelse af, hvordan det gik til, da Gud begyndte at skabe, og den fortæller systematisk om hele verdens skabelse over syv dage. Udgangspunktet er, at alt er kaos, mørke og tomhed, og ud af dette skaber Gud en kosmos-tilstand, hvor verden er ordnet. Det begynder på denne måde: *"I begyndelsen, da Gud skabte himlen og jorden – jorden var dengang tomhed og øde, der var mørke over verdensdybet, men Guds ånde svævede over*

vandene – , sagde Gud: Der blive lys! Og der blev lys."

Beretningen er nærmest formet som et digt, hvor Gud siger, hvad der skal ske og dernæst er der et fast omkvæd: *Gud så, at det var godt // Så blev det aften, og det blev morgen.....*

Ifølge denne myte skaber Gud verden således, at først bliver universet og himmellegemerne skabt, så bliver naturen skabt, dernæst dyrene og som kronen på værket bliver mennesket skabt i Guds billede, både som mand og kvinde. Mennesket bliver skabt i Guds billede, og indtager dermed en særstilling, da det har en særlig relation til Gud, og kan høre og forstå Guds tale. Mennesket får til opgave at herske over dyrene.

I den anden skabelsesberetning (1. Mos 2,4-25) beskrives det, hvordan en kilde bryder frem og vander jorden, og at Gud, som det første, former et menneske ud af en klump jord. Gud blæser livsånde i dets næsebor, så mennesket bliver levende. Adam bliver han kaldt. Adam betyder på hebræisk 'menneske', og han skal dyrke, passe og vogte haven, som Gud har plantet i Eden sammen med Eva, som skabes for at Adam ikke skal være alene.

Selv om beretningerne er forskellige, er de enige om, at det er Gud, som har skabt verden og givet mennesket livet. Mennesket får livet givet, og dette modtagne liv er det menneskets opgave at forvalte. Dette er et af de centrale spørgsmål, skabelsesmyten forsøger at sige noget om.

Kopisider til eleverne

Unge om fremtid og klima

(Udsagnene kommer fra en gruppe konfirmander fra Silkeborg)

I fremtiden frygter jeg, at vi ikke kan redde klimaet, og at klimaforandringerne bliver for voldsomme.

I#UHP WIG HQ #WUR U#MHJ /#W#G HW#
P HVWH# I#OOH#KDYHQ H#W#— UH#
I\OGW#P HG #ODVWIN I#MHJ #WUR U#
RJV~ #W#G H#OHVWH#G \UHDUWHU#
YI#W#— UH#GGÖGH#

➤ I fremtiden bliver der megavarmt pga. klimaforandringer.

➤ I fremtiden frygter jeg, at al isen forsvinder.

➤ I fremtiden vil klimaet nok tage over, og vi vil alle dø.

➤ I fremtiden skal der være mere styr på klimaforandringerne, og vi skal mindske vores co2 udslip.

➤ I fremtiden håber jeg, at vi finder nye planeter at leve på.

➤ I fremtiden håber jeg, at klimaforandringer er løst og at vi kan finde ud af at passe på planeten.

➤ I fremtiden vil jeg ikke bekymre mig så meget.

I fremtiden finder vi en løsning på vores klimaproblemer, og jeg rejser til USA for at blive hestehvisker

I fremtiden håber jeg at vores klima bliver bedre, og at vi kan redde nogle dyr.

Uddrag af Inger Christensens digt *Alfabet* (1981)

1 Abrikostræerne findes abrikostræerne findes	siden da er de sårede døde, først mange, de fleste, så færre, men
2 bregnerne findes; og brombær, brombær og brom findes; og brinten, brinten	alle; til sidst de såredes børn, dødfødte, døende,
3 Cikaderne findes; cikorie, chrom og citrontræer findes; cikaderne findes; cikaderne, ceder cypres, cerebellum	mange, til stadighed nogle, omsider de sidste; jeg står i
4 duerne findes; drømmerne, dukkerne dræberne findes; duerne, duerne; dis, dioxin og dagene; dagene findes; dagene døden; og digtene findes; digtene, dagene, døden	mit køkken og skræller kartofler; vandhanen løber og overdøver næsten børnene ude i gården;
[...] 10 atombomben findes	børnene råber og overdøver næsten fuglene ude i træerne; fuglene synger og overdøver
Hiroshima Nagasaki	
Hiroshima den 6. august 1945	næsten bladenes hvisken i vinden; bladene hvisker og overdøver næsten med stilhed himlen,
Nagasaki den 9. august 1945	
140.000 døde og sårede i Hiroshima	himlen der lyser, og lyset der næsten fra dengang har lignet atombombens ild lidt
ca. 60.000 døde og sårede i Nagasaki	
tal der står stille et sted i en fjern almindelig sommer	

Uddrag af Silja Hendersons 1,7 Tipping Point (2018)

Om 10 år er der dobbelt så meget plastik i havet som nu.

I 2050 er der 4 X så meget.

I 2050 er der mere plastik i havet, end der er fisk.

19. december

To superkontinenter af plastik flyder rundt i Stillehavet og Atlanterhavet.

De er nu vokset, så de svarer til knap 700 gange størrelsen af Danmark – og de forurener vores luft, drikkevand og mad.

Atlanterhavssegmentet menes således at fylde ca.

2.000 km

i længden, svarende til afstanden fra København til Madrid i fugleflugtslinje. Stillehavssegmentets areal menes at svare til Afrikas.

Den flydende affaldsøer i Stillehavet vurderes at bestå af 80 procent plastik med en totalvægt på mellem et og 15 mio. ton og en dybde på 30 til 60 meter.

All the plastic ever made is still here, in one form or another.

Mikroplastik i min mund i min mave
i havet

seks-tolv procent phthalater i lyserødt bævende barnemund
jeg ser på teksten som jeg skriver hånd af plastik, glatte ord
plastik-hjerne plastik-mund plastik-mytter

Økohistorisk rids med fokus på natursyn gennem tiden

Økohistorie er den slags historie, som fokuserer på samspillet mellem menneskene og den natur, der omgiver dem. I får hver jeres økohistoriske fase og evt. Natursyn, og jeres lærer giver jer besked om, hvilket produkt, fx et mindmap, I skal producere i gruppen.

Alle i gruppen skal kunne forklare om jeres fase i de matrixgrupper, I bliver fordelt i efterfølgende. Ved hjælp af fremlæggelserne i matrixgrupperne skal I få indblik i udviklingen i forholdet mellem mennesket, dets livsstil og dets syn på og brug af naturen.

Jæger-samler

I forhistorisk tid levede alle mennesker i små sociale grupper som jægere og samlere, med indsamling af planter samt jagt og fiskeri. Denne måde at skaffe sig føde og leve på findes stadig i nutiden, men kun hos ganske få, isolerede grupper, fx dybt i regnskoven eller på isolerede øer. Op igennem historien har det at være jæger og samler været en udbredt livsstil på forskellige kontinenter, alt imens andre mennesker udviklede andre måder at skaffe sig føde og leve sammen socialt. Denne levemåde er faktisk den mindst arbejdskrævende livsform, så det kan undre, at menneskene ikke bare hold fast i denne livsstil. Forklaringen er nok især, at det kræver et rigtig stort geografisk område for en lille gruppe mennesker at leve sådan. Det overskud, der kommer ud af indsamlingen og jagten, skal som regel bruges med det samme - eller gemmes på sindrige måder. Det er ikke en livsstil, som

skaber forskellige sociale lag eller opsamler stor materiel rigdom. Man skal flytte relativt ofte fra sted til sted, afhængig af årstiderne og andre biologiske forandringer.

Vi kender fortrinsvis til jæger-samler-kulturernes livsstil og tankegange fra arkæologiske fund fra fortiden, men også fra de optegnelser, som er indsamlet af antropologer, der har studeret jæger-samlersamfund systematisk og videnskabeligt fra 1800-tallet og frem. Der har været fokus på at beskrive den enkelte kultur meget nøje i sin egen ret, men også på at finde nogle generelle karakteristika for jæger-samlere på tværs af kulturer. For eksempel har man på baggrund af disse kilder forsøgt at beskrive det natursyn, som karakteriserer disse grupper af mennesker. På **kopiside 4A** kan I læse om det mytiske natursyn, der er et forsøg på en beskrivelse af natursynet blandt jæger-samlere.

Økohistorisk rids med fokus på natursyn gennem tiden

Økohistorie er den slags historie, som fokuserer på samspillet mellem menneskene og den natur, der omgiver dem. I får hver jeres økohistoriske fase og evt. natursyn, og jeres lærer giver jer besked om, hvilket produkt, fx et mindmap, I skal producere i gruppen.

Alle i gruppen skal kunne forklare om jeres fase i de matrixgrupper, I bliver fordelt i efterfølgende. Ved hjælp af fremlæggelserne i matrixgrupperne skal I få indblik i udviklingen i forholdet mellem mennesket, dets livsstil og dets syn på og brug af naturen.

Landbrugets opståen

For omkring 12.000 år siden begyndte mennesket at "tæmme" de dyr og planter, de synes var mest nyttige. Der var kommet mennesker nok på jorden til, at der var behov for at holde fast på et mindre område af naturen, som man kunne forsvare og gøre til sin gruppes ejendom med marker, dyr, huse og forrådskamre. Denne nye livsstil krævede en del arbejde, men gav mulighed for at holde styr på den føde, man fik fra dyr og planter. Når det gik godt, kom der overskud af mad, så man havde mulighed for at sætte mennesker til at lave andre ting end at dyrke jorden. De kunne lave forrådskamre, kunst, bygge flotte bygningsværker, veje, kanaler, kommunikere systematisk med guderne og specialisere sig i at kæmpe. Flere tusinde år senere, fra omkring år 4000 f.v.t. voksede avancerede kulturer frem flere steder i verden, fx flodkulturerne omkring floder som Eufrat, Tigris, Nilen, Indus-floden og Den gule flod (som ligger i nutidens hhv. Irak, Egypten, Pakistan og Kina). Ud over arkæologien begynder vi at få skriftlige kilder, for efterhånden begyndte skriftsprog at blive udviklet og udbredt i disse kulturer.

I den oprindelige jæger-samler-kultur havde menneskene flyttet sig løbende i overensstemmelse med de tilgængelige naturressourcer. Med landbrugssamfundet begyndte mennesket at søge at omforme og kontrollere naturen efter egne ideer, for eksempel ved at lave kanaler til overrisling af marker. Fordi man i landbrugskulturerne blev boende på samme sted, skete det også, at man påvirkede naturen på en negativ måde, fx ved at fælde alle træer i et område eller overudnytte landbrugsjorden. Man blev også mere udsat i forhold til forandringer i vejret, for ens afgrøder var tilpasset et bestemt klima. Hvis tingene ændrede sig, måtte man tære på opsparet forråd, sulte og dø - eller flytte videre til nye områder. Der blev kamp om at komme til at eje de gode områder med rigelige naturressourcer. Der blev også brug for nytænkning, hvis man endte i et område, hvor naturen var anderledes end det, man hidtil havde kendt. I landbrugskulturen var natursynet ofte en blanding af et mytisk og et forvalter-natursyn, som I kan læse om på **kopiside 4A**.

Økohistorisk rids med fokus på natursyn gennem tiden

Økohistorie er den slags historie, som fokuserer på samspillet mellem menneskene og den natur, der omgiver dem. I får hver jeres økohistoriske fase og evt. natursyn, og jeres lærer giver jer besked om, hvilket produkt, fx et mindmap, I skal producere i gruppen.

Alle i gruppen skal kunne forklare om jeres fase i de matrixgrupper, I bliver fordelt i efterfølgende. Ved hjælp af fremlæggelserne i matrixgrupperne skal I få indblik i udviklingen i forholdet mellem mennesket, dets livsstil og dets syn på og brug af naturen.

Klassisk tid – forandringer i natursyn

I tiden omkring 500 f.v.t. skete der mange ting på en gang rundt omkring i verden: store ændringer i vigtige religioner og livsfilosofier fx i Konfutsi i Kina, den historiske Buddha i Nordindien, de klassiske græske filosoffer (herunder naturfilosoffer), og vigtige udviklinger i forhold til jødedommen med bl.a. nedskrivning af Mosebøgerne og flere andre skrifter. I forbindelse med natursynet kan både nævnes en bevægelse i græsk tænkning imod at forstå naturen i sig selv med mindre brug af religiøse forklaringer - og nogenlunde samtidig udvikledes tanken om monoteismen, ideen om én almægtig gud, som beskrives som skaber af alt, og som giver mennesket en særlig privilegeret plads i sit skaberværk. Denne idé blev kædet sammen med forvalter-natursynet, som I kan læse om på **kopiside 4A**. Selvom menneskene udviklede store

civilisationer, med byer, teknologi og specialiserede herskere, krigere, administratorer, kunstnere, handlende og religiøse eksperter, så levede de allerfleste mennesker stadig som jordbrugere. Op igennem tiden er det tydeligt i kilderne, hvordan bønderne både forholdt sig til naturen og de lokale overnaturlige kræfter, de mente boede i den, og samtidig søgte at holde sig på god fod med den store Gud - himlens og jordens skaber, som det hedder i bønnen Fadervor. De store verdensreligioner spredte sig efterhånden over store dele af Asien, Mellemøsten, Europa og Nordafrika. Især jødedom, kristendom og islam var med til at udbrede ideen om mennesket som en slags særlig skabning med evner til at være naturens forvalter i verden.

Økohistorisk rids med fokus på natursyn gennem tiden

Økohistorie er den slags historie, som fokuserer på samspillet mellem menneskene og den natur, der omgiver dem. I får hver jeres økohistoriske fase og evt. natursyn, og jeres lærer giver jer besked om, hvilket produkt, fx et mindmap, I skal producere i gruppen.

Alle i gruppen skal kunne forklare om jeres fase i de matrixgrupper, I bliver fordelt i efterfølgende. Ved hjælp af fremlæggelserne i matrixgrupperne skal I få indblik i udviklingen i forholdet mellem mennesket, dets livsstil og dets syn på og brug af naturen.

Renæssance, oplysningstid og industrialisering

Efterhånden som menneskene spredte sig mellem hinanden blev det tydeligt, at en anden del af naturen, nemlig sygdomme, også spredte sig mellem jordens folkeslag. I 1300-tallet udryddede pesten, kaldet "Den sorte død", store dele af Europas befolkning, og den vendte tilbage med jævne mellemrum i århundrederne frem. Da europæerne fra 1492 begyndte at møde befolkningsgrupperne på det Nord- og Sydamerikanske kontinent, udryddede sygdomme som kopper, influenza og forkølelse meget store dele af de oprindelige folkeslag. At sygdommene ramte så hårdt hang sammen med, at der ikke var opbygget nogen naturlig immunitet mod disse sygdomme. De næste mange hundrede år var præget af magter, der søgte at opbygge imperier, både nært og fjernt fra dem selv: både magter i Europa, det osmanniske rige og det russiske zardømme udvidede kraftigt deres territorier over verden. Nogenlunde samtidig begyndte der at ske nye bevægelser inden for naturvidenskaben i Europa. Fokus flyttede fra forståelse af naturen via de gamle filosoffer og religiøse skrifter, til at man blev optaget af at undersøge verden på ny. Med ny teknologi søgte man at

systematisere sin viden og opstille naturlove om alt i universet. Selvom naturvidenskaben i udgangspunktet blev set som en måde at forstå et guddommeligt skaberværk, så blev ideen om en overnaturlig kraft bag naturen langsomt mindre central og naturens virkemåde blev forstået mere mekanisk. Mennesket og dets særlige evner som fornuftsvæsen blev i stigende grad centralt for verdensforståelsen. Mennesket skulle forstå naturen og havde i kraft af sin fornuft også lov til at bruge naturen til egen fordel. En del af den nye naturvidenskab havde en mekanisk naturforståelse, hvor naturen kunne forklares alene ved hjælp af matematik og de rette teorier. Tanken om naturen som noget guddommeligt og helligt, som mennesket skulle drage omsorg for på Guds vegne, blev efterhånden mere og mere frakoblet. Naturvidenskabens rolle blev primært at udforske og forstå naturen. Samtidig kom der i samfundet mere og mere fokus på fremskridt, udvikling og det at kunne beherske klodens ressourcer, hvilket kan kædes sammen med hersker-natursynet, som I kan læse om på **kopiside 4A**.

Økohistorisk rids med fokus på natursyn gennem tiden

Økohistorie er den slags historie, som fokuserer på samspillet mellem menneskene og den natur, der omgiver dem. I får hver jeres økohistoriske fase og evt. natursyn, og jeres lærer giver jer besked om, hvilket produkt, fx et mindmap, I skal producere i gruppen.

Alle i gruppen skal kunne forklare om jeres fase i de matrixgrupper, I bliver fordelt i efterfølgende. Ved hjælp af fremlæggelserne i matrixgrupperne skal I få indblik i udviklingen i forholdet mellem mennesket, dets livsstil og dets syn på og brug af naturen.

Den antropocæne tidsalder

Det er blevet foreslået at kalde perioden fra midten af 1900-tallet og frem til i dag for den antropocæne tidsalder. Navnet består af de græske ord for menneske (antrophos) og ny (kainos) - og betyder altså "menneskets ny tid". I modsætning til tidligere perioder i verdenshistorien påvirker menneskets aktiviteter nu jorden i en så høj grad, at det medfører globale ændringer i dens tilstand. Antallet af mennesker på kloden er i denne periode eksploderet, og selvom vi bevæger os hen imod en fremtidig nedgang i befolkningstallet, er der et stort og voksende tryk på naturens ressourcer. De globale CO₂-udslip og andre drivhusgasser får temperaturen til at stige og klimasystemerne forrykkes. Naturressourcerne omdannes til svært nedbrydelige affaldsprodukter, som fx plastik, der

kan findes i de allerfjerneste afkroge af kloden. Videnskaben har vist sig at kunne bruges både til at gå videre af det gamle spor, men også til at kunne påvise og ændre kursen på dårlige miljømæssige løsninger og at stå bag opfindelser, der modvirker og løser miljøproblemer. I samme periode er der for alvor begyndt at fremstå miljø-bevægelser, som netop har fokus på at påpege, forklare og forhindre ødelæggelsen af det naturlige miljø. Særligt i 1970'erne og i nutiden har der været opmærksomhed på menneskets rolle i forhold til at håndtere denne virkelighed. Natursynet i denne periode er præget af en blanding af de tidligere natursyn og af et nyt natursyn, man kunne kalde for Naturen rykker ind i byerne-natursynet (læs mere på **kopiside 4A**).

Høvding Seattles tale: Vi er en del af jorden

Opgaver til teksten

- Læs teksten – Hvis I læser **den blå tekst**, får I det vigtigste med. Men det er en god ide at læse hele teksten.
- Diskutér, hvordan høvdingen beskriver indianernes forhold til naturen som anderledes end de hvides.
- Skriv hovedpunkterne ned.

Vi er en del af jorden

(Høvding Seattles tale til præsident Franklin Pierce i 1854 - hele talen)

Den store hvide høvding i Washington sender os et tilbud og sine venlige hilsener. Det er pænt af ham, for vi ved, at han ikke behøver vort venskab. Den store hvide høvding vil købe vort land.

Hvorledes kan man købe eller sælge himlen og jordens varme? Tanken er os fremmed. Hvis vi ikke ejer luftens friskhed og vandets glitren – hvorledes kan De så købe dem?

Hver dal af denne jord er hellig for mit folk. Hver skinnende grannål, hver sandet strand, hvert tågeslør i den dunkle skov, hver lysning og hvert summende insekt forbliver hellig i mit folks minder og tanker. Saften, der stiger op i træerne, bærer den røde mands erindring.
Høvding Seattle

Den hvide mands døde glemmer deres fædreland, når de forlader os for at vandre mellem stjernerne. Vore døde glemmer aldrig denne smukke jord, for den er mor til den røde mand.

Vi er en del af jorden, og jorden er en del af os. De duftende blomster er vore søstre. Hjorten, hesten og den mægtige ørn er vore brødre. Klippebjergene og de saftige enge, ponyens kropsvarme – alle hører til den samme familie.

Når den store høvding i Washington således sender besked om, at han ønsker at købe vort land, forlanger han meget af os. Den store høvding lader os vide, at han vil skaffe et sted, hvor vi kan leve trygt for os selv. Han skal være vor fader, og vi skal være hans børn. Men snart vil den hvide mand oversvømme landet som de floder, der strømmer i kløfterne efter uventet regn.

Nej, vi er ikke af samme slægt. Vore børn leger ikke sammen, og vore gamle fortæller ikke de samme historier.

Det glimtende vand, der løber i bæk og i flod, er ikke blot vand, men vore forfædres blod. Hvis vi sælger landet til Dem, må De vide, at det er helligt, og De må lære Deres børn, at det er

helligt, og at hvert flygtigt spejlbillede i søernes klare vand fortæller om begivenheder og traditioner i mit folks liv. Vandets mumlen er min forfaders stemme.

Floderne er vore brødre, og de stiller vor tørst. Floderne bærer vore kanoer og nærer vore børn. Hvis vi sælger Dem vort land, må De lære Deres børn, at floderne er vore brødre – og Deres – og De må vise floderne samme hengivenhed som enhver anden broder. Den røde mand trak sig altid tilbage, hvor den hvide mand trængte frem. Men vore fædres aske er hellig, og således er denne del af jorden viet os.

Vi ved, at den hvide mand ikke forstår vore skikke. Den ene stump land ligner for ham den anden, for han er en fremmed, der kommer om natten og tager fra landet, hvad han har brug for. Jorden er ikke hans broder, men hans fjende, og når han har erobret den, drager han videre. Han efterlader sine fædres grave og bekymrer sig ikke om dem. Han stjæler jorden fra sine børn – og bekymrer sig ikke om det. Hans fædres grave og hans børns førstefødselsret er glemt.

Han behandler sin moder, jorden, og sin broder, himmelen, som ting der kan købes og plyndres, sælges som får eller glasperler. For at stille sin umådelige sult vil den hvide mand opsluge jorden og ikke efterlade andet end ørken.

Jeg ved ikke ... vore skikke er anderledes end Deres skikke. Synet af Deres byer smerter den røde mands øjne. Men måske skyldes det, at den røde mand er en vild og derfor ikke forstår.

Der findes ikke et stille sted i de hvides byer. Intet sted at høre bladene folde sig ud om foråret eller insekternes summen.

Men måske er det blot, fordi jeg er en vild og ikke forstår. Larmen synes blot at fornærme vore ører. Og hvad er der ved livet, hvis man ikke kan høre natravnens ensomme skrig eller

frøernes tumult ved dammen om natten? Jeg er en rød mand og forstår det ikke. Indianeren foretrækker den lette lyd af vinden, som stryger hen over dammens vandoverflade – og vellugten af vinden, rensset af middagsregnen eller duftende af fyrretræerne.

Luften er kostbar for den røde mand, for alting deler det samme vejr – dyret, træet, mennesket – alle deler de den samme luft. Den hvide mand synes ikke at bemærke den luft, han ånder. Som en mand, der længe har ligget på dødslejet, er han ufølsom over for stanken. Men hvis vi sælger Dem vort land, må De ikke glemme, at luften er kostbar for os, at luften deler sin ånd med alt liv, som den nærer. Vinden gav vore forfædre deres første åndedrag og modtog også det sidste suk. Og hvis vi sælger vort land til Dem, må De behandle det som indviet og noget for sig, som et sted hvor selv den hvide mand kan komme for at mærke vinden, der dufter sødt af engens blomster.

Vi vil overveje Deres tilbud om at købe vort land. Hvis vi beslutter os for at tage imod tilbuddet, vil jeg stille den betingelse, at den hvide mand behandler dyrene i dette land som sine brødre.

Jeg er en vild, og jeg kan kun forstå verden som sådan. Jeg har set tusindvis af rådnende bisoner på prærien, efterladt af den hvide mand, som skød dem fra et forbikørende tog. Jeg er en vild og kan ikke forstå, hvorfor den osende jernhest kan være vigtigere end bisonen, som vi kun dræber for at holde os i live.

Hvad er mennesket uden dyr? Var alle dyr væk, ville mennesket dø af sjælens store ensomhed. For hvad der sker med dyrene, vil snart også overgå menneskene. Alting er forbundet med hinanden.

De må lære Deres børn, at jorden under deres fødder er forfædrenes aske. For at respektere landet må Deres børn vide, at jorden er beriget med forfædrenes sjæle. Lær Deres børn, hvad

vi har lært vore børn: Jorden er vor moder.
Hvad der overgår jorden, overgår også jordens
sønner. Spyttter mennesket på jorden, spyttter
det på sig selv.

Vi ved, at jorden ikke tilhører mennesket –
mennesket tilhører jorden. Det ved vi. Alt er
forbundet, ligesom blodet forener familien. Alt
er forbundet.

Hvad der end overgår jorden, vil snart overgå
jordens sønner. Mennesket gjorde ikke livets
væv, men er blot en tråd i dette væv. Hvad man
gør med vævet, gør man ved sig selv.

Vi vil overveje Deres tilbud. Vi vil overveje at
flytte til et reservat, hvor vi kan leve i fred. Det
er ikke vigtigt, hvor vi kommer til at tilbringe
resten af vore dage. Vore børn så deres fædre
ydmyget og besejret. Vore krigere blev gjort til
skamme – deres dage er nu uvirksomme, og de
forgifter deres kroppe med søde sager og
stærke drikke.

Det er ikke vigtigt, hvor vi tilbringer resten af
vore dage. Om et par vintre vil der ikke længere
være et barn tilbage af den store stamme, som
engang levede i dette land, og som nu strejfer
om i skovene i små grupper, ikke et barn tilbage
til at græde ved graven af et folk.
Men hvorfor skulle jeg sørge over mit folks
undergang? Et folk består af mennesker, og
mennesker opstår og forgår som havets bølger.

Gud gav jer herredømmet over dyrene,
skovene og den røde mand – af grunde, som vi
ikke forstår. Måske kunne vi forstå det, hvis vi
kendte den hvide mands drømme. Hvilke håb
giver den hvide mand sine børn de lange
vinteraftener? Men den hvide mands drømme
er skjulte for os. Og mens de er skjulte, må vi gå
vore egne veje. For vi værdsætter det enkelte
menneskes ret til at leve, hvordan det ønsker.

Vi vil overveje Deres tilbud. Vi ved, at hvis vi
ikke sælger, vil den hvide mand komme med
våben og tage vort land. Tager vi mod
tilbuddet, er det kun for at sikre os det

reservat, De har lovet.

Når den sidste røde mand er fordrevet fra
denne jord, og hans tanker blot er skyggen af
en sky over prærien, så forbliver mine fædres
ånd i disse skove og kyster. For den røde mand
elskede denne jord, som den nyfødte elsker sin
mors hjertelyd.

Hvis vi sælger jer vort land, så elsk det, som vi
elskede det. Tag vare på det, som vi tog vare på
det. Behold erindringen om landet, som det
var, da I tog det. Og pas med al jeres styrke,
ånd og hjerte på det for jeres børn og elsk det,
som Gud elsker os alle.

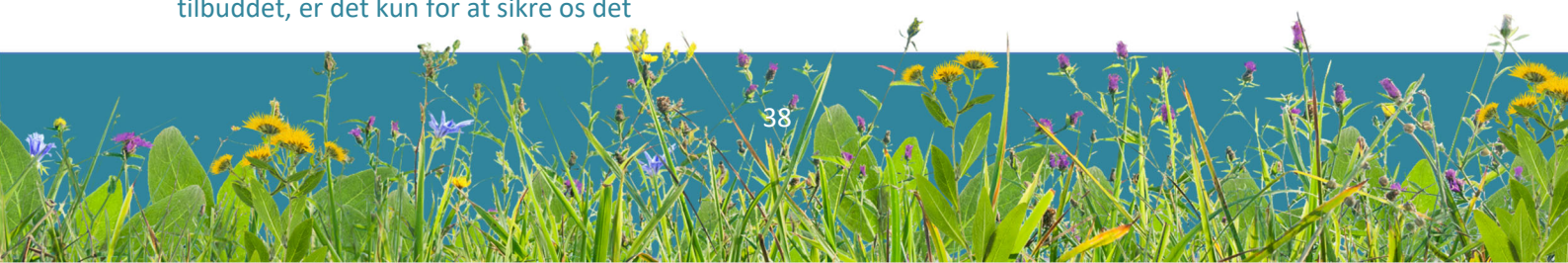
Ét ved vi, som også den hvide mand måske en
dag vil opdage, at vor Gud er den samme Gud.
De tænker måske, at De ejer Gud, ligesom De
ønsker at eje vort land. Men det kan De ikke.
Han er Gud for mennesket og forbarmer sig
over såvel røde som hvide. Denne jord er
dyrebar for Ham. Skader man jorden, foragter
man dens skaber.

De hvide vil også forgå, måske hurtigere end
alle andre stammer. Selv den hvide mand, hvis
Gud kommer og taler med ham som en ven til
en anden, kan ikke undgå den fælles skæbne.
Måske er vi alligevel brødre? Vi får se.
Bliver man ved med at besmitte sin seng, vil
man en nat blive kvalt i sit eget møg.
Men når I forgår, vil I stråle klart, antændt af
kraft fra den Gud, der bragte jer til dette land
og lod jer herske over landet og den røde
mand. Denne skæbne er en gåde for os. For vi
forstår ikke, når alle bisoner er slagtet, de vilde
heste tæmmet, skovens hemmelige kroge fyldt
med lugten af mange mennesker og synet af
modne bakker skændet af talende træde.

Hvor er skovtykningen? Borte.

Hvor er ørnen? Borte.

Det er livets slutning og overlevelsens
begyndelse.

En buste af Si'ahl, også kendt som Høvding Noah Seattle uden for universitetet i Seattle, Washington. - Foto: Wikimedia Commons.

”Hersker-mennesket”

Oversættelse af billedfortællingen Lord Man

s. 18

I starten var verden hel, og skønheden var fremtrædende.

Livet blev til i vandet og liv avlede liv, først i havet, siden i søer og floder, derefter på landjorden, som blev fyldt med skabninger.

Deres lyde var som en myriade af sprog, fra den næsten uhørlige sang fra mosset til elgenes brølen.

Hvaler sang deres symfonier i dybden. Livets lyde var overalt. Livet pulserede og blomstrede op gennem tider.

s. 25

Til sidst fremstod et væsen, som lærte at tale og tælle. I årtusinder levede han i harmoni med sine gamle slægtninge.

Men da hans klogskab voksede, gjorde hans ambitioner det også, og det fortsatte helt frem til den dag, hvor han erklærede sig selv som hersker over alt og alle.

Han troede på sit eget selvbedrag om, at hans art var suveræn i forhold til alle andre, og han lærte sine børn, at Jorden skabt for menneskets skyld, og at den derfor blot skulle udnyttes bedst muligt.

Han anerkendte ikke længere sit eget slægtskab med naturen og andre levende væsener, men opfattede dem i stedet for "natur-ressourcer"

Han benævnte i forlængelse heraf sit eget arbejde "fremskridt".

s. 29

De gamle religioner, som indtil da havde bundet mennesket til de andre skabninger i gensidig afhængighed, var blevet glemt.

s. 30

Hersker-menneskets dygtighed voksede, og han opfattede sig selv om klogere og klogere.

Han lærte fx at udvinde og afbrænde fossile brændstoffer skabt via millioner af års geologiske processer.

Uophørligt lød der lovsange til de nye guder: Vækst og Fremskridt.

s. 32

Menneskenes antal voksede og voksede.

Og efterhånden som menneskene spredte sig over hele jorden, blev sangene fra klodens andre skabninger færre og svagere.

Mange stemmer forsvandt for evigt og blev erstattet af lyden af maskiner, der gravede og knuste sig ned i jorden og efterlod ar i landskabet.

Maskinerne drev og hvalerne til vanvid med deres støj.

For hver dag blev Jorden lidt fattigere. Langsomt blev den forvandlet af "Hersker-menneskets" indgreb.

Havene blev tømt for fisk og i stedet fyldt med affald.

Træerne blev erstattet af blødende stubbe.

Prærierne blev omdannet til fodringsfabrikker for de stadigt voksende menneskemasser.

Søjler af røg mørknede himlen.

Intet sted var helligt, intet landskab sikret mod den umættelige skabnings tørst efter mere energi til at tjene sin gud, Væksten.

"Hersker-mennesket" tæmmede floder og splittede atomer, knuste bjerge og udborede jorden overalt, hvor han troede, der kunne være en lomme med olie.

s. 43

Da den udpinte jord råbte af smerte og sendte orkaner af sted for at gøre opmærksom på sin nød, ignorerede "hersker-mennesket" dens sygdom, indtil den ikke længere kunne benægtes.

s. 46

Langsomt begyndte skællene at falde fra hans øjne, så han så hungersnød hærge landet og dyrebare kilder til ferskvand forsvinde.

Da fik længslen, der gnavede i hans sind, ham til at huske på de mange skabninger, der var gået i glemmebogen, fordi de var blevet udryddet.

Da han indså virkningerne af sit hovmod, begyndte han at spekulere på, om hans imperium egentligt er sikkert.

s. 50

Hans vildfarelse blev vækket lige tids nok til at afsløre valget for ham.

To veje, den ene fører til en mangfoldig Jord, fyldt med fuglesang, den anden - Vækstvejen - tilbyder rigdom for nogle, elendighed for mange og ultimativ ødelæggelse for langt de fleste.

Ville han begrænse sit begær og i stedet leve som almindelig borger i samfundet og i overensstemmelse med den omgivende natur?

Eller fortsat forsøge at indrette hele Jorden efter hans vilje og kun lade sig drive af begæret efter mere.

Samfundsfag - Niveauer for handling i samfundet

Det er nemt hurtigt at føle sig meget motiveret for forandring i forhold til vores håndtering af problemer med klima, miljø og natur. Men samtidig lige så nemt at blive overvældet af tanken om, hvor man dog skal starte og slutte.

Den følgende øvelse går ud på at identificere forskellige niveauer i samfundet, som forandringen kan sættes i gang fra. Ofte er det nemlig sådan, at forandring spredes sig som ringe i vandet, og når én gruppe viser vej, følger andre med.

Vi skelner her mellem *tre niveauer*, som beskrives kort herunder. Du skal bruge informationen til at lave en øvelse bagefter, så vær opmærksom:

Det statslige-politiske

I Danmark er vi vant til en stat, der styrer meget gennem politik og via en stor offentlig sektor. Der er det statslige politiske niveau på Christiansborg med Folketing og regering, som laver love og sætter dem i værk. Men der er også meget magt lagt ud til regionale og lokale politiske niveauer i Regionsråd og Kommunalbestyrelser. Hvis vi kigger ud over Danmarks grænser, så er der også de overstatslige politiske organisationer, der har stor indflydelse på, hvad der sker i Danmark. Det er for eksempel EU, FN og WTO (verdenshandelsorganisationen), der er vigtige i forhold, som berører miljø og klima. På dette niveau er der fokus på lovgivning og brug af offentlige institutioner.

Civilsamfundet

Er niveauet midt mellem ens privatliv og så det statsligt-politiske niveau. Når man som borger organiserer sig frivilligt i foreninger og interesseorganisationer. Det kan fx være i forhold til sager, man er særligt optaget af som miljø, menneskerettigheder, kulturelle aktiviteter, fritidsinteresser som sport og religiøse organisationer. En del organisationer på dette niveau kaldes NGO'er (ikke statslige organisationer) som kan være meget stærkt opbygget, og som du bare kan melde dig ind i. Andre er mere løse græsrodsorganisationer, hvor du skal deltage mere aktivt, for at der sker noget. Danmark betegnes traditionelt som stærkt organiseret i forhold til foreningsliv, men i nutiden er denne tendens ofte svækket, og grænserne mellem de private organisationer og det offentlige er ofte lidt svære at trække. På dette niveau er der fokus på deltager-engagement, frivillig organisering, medlemsdemokrati og pression på de politiske beslutninger i forhold til gruppens fælles interesser.

Det individuelle-private

Her handler det om de valg, du og dem du bor sammen med træffer for jer selv. Det kan være et spørgsmål om, hvilke varer I køber som forbrugere, hvordan I vælger at bo, hvordan I transporterer jer og hvordan I giver jeres stemme til kende, fx på sociale medier.

På dette niveau er der fokus på at tage bevidste valg ud fra egne værdier og interesser - gerne med reference til større fællesskaber.

Ud over disse tre niveauer er det også godt at være opmærksom på den faktor, der kaldes *markedet*. Det er der, hvor mennesker laver private virksomheder, som producerer varer, som du kan købe som forbruger.

Alle disse tre niveauer kan du være med til at påvirke - og bliver du påvirket af - i forhold til valg og handling mht. miljø og klima.

På quizlet kan du finde øvelsen [Klima, håb og handling - samfundsfag](#), som handler om at træne niveauerne ved at identificere, hvilket niveau en bestemt forandring skal/kan håndteres på.

Greta Thunbergs tale til World Economic Forum i Davos 2019

Greta Thunberg er en svensk gymnasieelev på 17 år, der i 2018 indledte en skolestrejke for klimaet. Hun pjækkede med andre ord fra skole og satte sig foran det svenske parlament i Stockholm for at fange politikernes opmærksomhed, hvilket i den grad må sige at være lykkedes, da strejkerne spredte sig ud over hele verden, og hun fik taletid i såvel FN som på det økonomiske topmøde i byen Davos i Schweiz. Fra og med i år er hun igen tilbage på skolebænken.

Opgaver

- Læs teksten og diskutér, hvad Greta Thunbergs hovedbudskab er.
- Sammenhold hendes pointer med tekster fra forløbet, fx Høvding Seattles Tale og Lord Man, og deres forståelse af forholdet mellem mennesker og natur. Diskutér, på hvilke måder de ligner og afviger fra hinanden.
- Se på hvordan Thunberg bevæger sig mellem de tre niveauer: Det individuelle-private niveau, civilsamfunds niveauet, og det statsligt-politiske niveau. Hvor starter hun, og hvor slutter hun?

Greta Thunbergs tale i Davos

Vores hus brænder. Jeg er her for at fortælle, at vores hus står i flammer.

Ifølge FN's Klimapanel er vi mindre end tolv år fra ikke længere at kunne fortryde vores fejltag. I løbet af den periode må de forandringer, som hidtil har været savnet, modvirkes i alle af samfundet – herunder en reduktion af vores CO2-udledning på mindst 50%. Og vær opmærksom på, at disse tal ikke inkluderer områder som retfærdighed, hvilket også er en absolut nødvendighed, hvis Parisaftalen skal komme til at fungere over hele verden. Ej heller inkluderer de grænsen for det såkaldte tipping-points eller de feedback-loops, som bliver frigivet af den ekstremt kraftfulde metangas, der kommer af den optøende arktiske permafrost.

På steder som Davos kan folk bedst lide at fortælle om fremgang, men deres finansielle fremgang kommer med en meget høj pris. Og hvad angår klimaforandringerne, så må vi erkende, at vi har fejlet. Alle politiske tiltag har i deres nuværende form være mislykkede, og det er ikke lykkedes for nogen medier at skabe en bred almen opmærksomhed på problemerne.

Men menneskeheden som sådan er endnu ikke mislykket. At vi ikke er lykkedes med klimaet, er ikke det samme som, at det er for sent at vende udviklingen. Det kan vi fortsat nå. Det ligger stadig i vores egne hænder. Men hvis vi ikke erkender de voldsomme fejl i vores nuværende system, så er risikoen ... at vi ikke har en chance.

Vi står overfor en katastrofe med hidtil uhørte lidelser for rigtig mange mennesker, så nu er det ikke længere nok at tale artigt eller fokusere på, hvad vi kan eller ikke kan sige. Nu må vi tale tydeligt.

At løse klimakrisen er den største og mest komplekse udfordring menneskeheden nogensinde har stået overfor. Den egentlige løsning er imidlertid så enkel, at selv et lille barn kan forstå den. Vi må stoppe udledningen af drivhusgasser. Og enten gør vi det, eller også gør vi det ikke.

I siger, at intet i livet er sort eller hvidt, men det er løgn – endda en meget farlig løgn. Enten forhindrer vi opvarmningen på 1½ grad, eller også gør vi ikke.

Enten undlader vi at provokere en irreversibel kædereaktion uden for menneskelig kontrol, eller også gør vi ikke.

Enten fortsætter vi som en civilisation, eller også gør vi ikke.

Det er så sort og hvidt, som det er. Der findes ingen grå områder, når det gælder om at overleve.

Nu har vi alle altså et valg. Vi kan skabe en transformation, som kommer til at sikre fremtidens levevilkår for menneskeheden. Eller vi kan fortsætte som vi plejer og mislykkes. Det er op til jer og mig.

Nogen siger, at vi ikke bør engagere os i aktivisme. I stedet skal vi overlade det hele til vores politikere og i stedet stemme os til forandringerne. Men hvad gør vi, når der ikke er nogen politisk vilje? Hvad gør vi, når den nødvendige politik ikke er til at se nogen steder?

Her i Davos, præcis som alle andre steder, taler alle om penge. Det virker som om, at penge og vækst er det eneste, der giver mening. Og siden klimakrisen er en krise, der er udsprunget af en krise, som aldrig er blevet behandlet som en krise, så er folk ikke opmærksomme på den store betydning, som krisen har for vores hverdag. Folk er ikke opmærksomme på, at der findes noget som hedder et kulbudget, og hvor utroligt lille det resterende kulbudget er. Og det er nødvendigt at ændre med det samme.

Ingen anden udfordring i dag kan sidestilles med betydningen af at få etableret en bred almen opmærksomhed på og forståelse for vort hurtigt svindende kulbudget, som bør og må blive, en ny global valuta i centrum for fremtidige og nuværende økonomier.

Vi står nu på vores nuværende historiske tidspunkt i en situation, hvor alle, som har indsigt i klimakrisen, der opvarmer vores civilisation og hele biosfæren, må råbe op i et tydeligt sprog. Dette uanset hvor ubekvem eller ugunstigt det end måtte blive for økonomien.

Vi må forandre næsten alt i vores nuværende samfund.

Jo større dit CO2-aftryk er, desto større er din moralske pligt til at gøre noget. Jo større dit aftryk er, desto større er dit ansvar.

Voksne bliver ved med at sige: "Vi skylder de unge at indgyde dem håb". Men jeg vil ikke have jeres håb. Jeg vil ikke have, at I skal være håbefulde.

Jeg vil have, at I panikker.

Jeg vil have, at I skal kende til den frygt, som jeg hver dag føler, og siden vil jeg have, at I gør noget ved problemerne.

Jeg vil have, at I handler, som I ville gøre i enhver anden krisesituation.

Jeg vil have, at I handler som om jeres hus står i flammer, for det er præcis hvad det gør.

(Talen kan ses og høres på:

<https://www.youtube.com/watch?v=zrF1THd4bUM>)

Photo [160112044](#) © [Hakan Bergqvist](#) | [Dreamstime.com](#)

Temaer til gruppe- eller klasses Diskussion

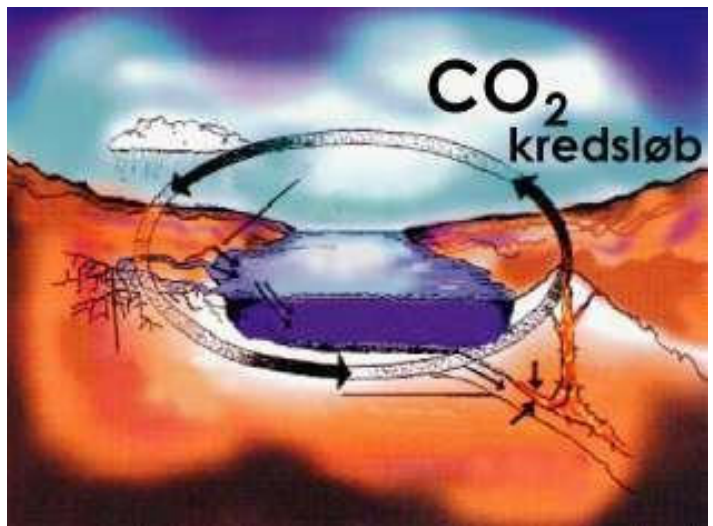
- Hvor vil du helst lægge din energi i forhold til forbedring af klima og miljø - og hvorfor?
- Hvilke valg tror du er de vigtigste, du kan tage i forhold til din miljøpåvirkning?
- Skal udviklingen ske **oppefra** (top-down: politikere beslutter, og befolkningen følger deres anvisninger), eller **nedefra og oppefter** (bottom-up: befolkningen tager valg individuelt eller som grupper og påvirker politikerne og markedet ved pres fra deres meninger og handlinger).
 - Hvad er fordele og ulemper ved de to modeller?
 - Kan begge dele foregå på samme tid? Hvordan?
- Hvilke dilemmaer kan I møde i klimakampen? Fx i forhold til:
 - **Ressourcer:** hvor skal pengene komme fra?
 - **Præferencer:** hvorfor skal jeg give afkald på noget, jeg godt kan lide?
 - **Løsninger:** mere teknologi-løsning vs mindre forbrug?
 - **Nytter det noget:** hvad hjælper det at jeg/vi ofrer noget, hvis hele verden går videre som sædvanlig?

CO₂ og drivhuseffekten

Det er solen, der er afgørende for den temperatur, Jorden har. Solen udstråler energi i alle retninger. Den – meget lille – del af solens stråling, som rammer Jorden, optages af Jorden, og varmer den op. Men Jorden udstråler også selv varme til rummet på grund af sin temperatur. I tidens løb indstiller der sig en ligevægt: Den energi, som Jorden modtager, bliver nøjagtig lige så stor som den energi, den udstråler. Og når det er tilfældet, holder Jordens middeltemperatur sig konstant.

CO₂ indgår i et gigantisk kredsløb. Regnvand opløser CO₂, der føres med vandet til havet.

Her anvendes det af plankton og andre mikroorganismer til opbygning af calciumkarbonat, der efterhånden aflejres som kalksten på havbunden. Senere føres det ved kontinentalforskydninger med ind under kontinenterne, hvorved CO₂ igen kan frigøres under indflydelse af de høje temperaturer – især i forbindelse med vulkanudbrud.

Ligevægtstemperatur

Det er ikke svært at beregne den temperatur, som Jorden på den måde vil få. Man skal kende Jordens radius (6.370 km). Og man skal vide nøjagtigt, hvor megen energi solen bestråler Jorden med. Det kan måles fra satellitter i kredsløb om Jorden. På én kvadratmeter lige uden for Jordens atmosfære viser resultatet sig at være 1353 joule – for hvert sekund. Denne værdi kaldes for solarkonstanten, $S_0 = 1353 \text{ W/m}^2$. Heraf viser det sig dog, at der kun optages 70%. De resterende 30% kastes tilbage igen af skyerne.

Ud fra de lovmæssigheder, der bestemmer udstrålingen, kan Jordens konstante middeltemperatur i denne ligevægtstilstand så beregnes. Den viser sig at være minus 18 °C.

Drivhuseffekt

Det er jo helt galt. Den globale gennemsnitstemperatur af Jorden er ca. 15° C. Den bedste forklaring, man kan give på uoverensstemmelsen, er at vores model af Jorden er for simpel. Der må være noget, der „holder på varmen“ – helt ligesom en dyne. Ikke fordi dynen selv indeholder varme. Men fordi den tilbageholder en del af den varme, vi selv afgiver, så vi får dobbelt glæde af den. Jordens tilsvarende „dyne“ er atmosfæren. Nærmere betegnet nogle af de luftarter, den indeholder – især CO₂, methan og vanddamp. Man har givet denne „dyne-effekt“ betegnelsen drivhuseffekten, fordi glasset i et drivhus har samme evne til at holde på varmen – også selv om det kun er en del af forklaringen på, at det bliver varmt i et drivhus. (Den anden del af forklaringen er, at luften ikke fjernes). Derfor betegnes CO₂, methan og vanddamp også som drivhusgasser.

Drivhuseffekten spærrer solens varme inde, så temperaturen bliver ca. 35° C højere, end den ville være uden drivhusgasserne.

På den måde kan man hævde, at drivhuseffekten ligefrem er livsnødvendig. Uden den ville Jordens gennemsnitstemperatur i dag nemlig være langt under frysepunktet. Problemet i vor tid er imidlertid, at meget tyder på, at gennemsnitstemperaturen er svagt stigende pga. det store forbrug af fossile brændstoffer, hvilket risikerer at få den megen is på kloden til at smelte, så vandstanden i verdenshavene kommer til at stige.

Udviklingen i disse prognoser kan bl.a. ses på <http://flood.firetree.net/>, eller <https://coast.noaa.gov/slr/>, hvor man kan zoome ind for at se de lokale konsekvenser af forskellige stigninger i vandstanden i verdenshavene

Plastikforurening af verdenshavene

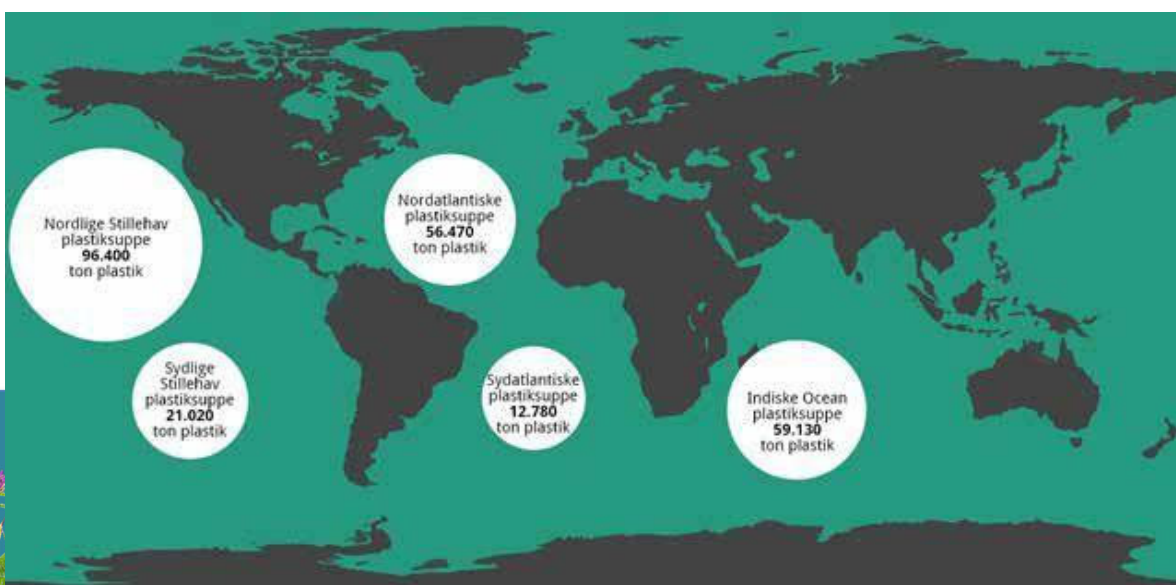
Den første plastik blev opfundet for mere en 150 år siden. Den blev bl.a. brugt til at lave film af. Senere kom den hårde plastik, som man bl.a. bruger til stikkontakter og endelig kom lige før Anden Verdenskrig den bløde plastik, som efter krigen blev meget populær, fordi den var stærk og kunne bruges til mange forskellige ting. Til gengæld havde plastikken også et par problemer. Dels udviklede den ved afbrænding det giftige stof dioxin, dels var det meget svært nedbrydeligt.

Således tager det op til 50 år før en plasticpose smidt i naturen er nedbrudt, mens det tager 450 år før en plastikflaske er nedbrudt. Herefter fortsætter de begge så som mikroplastik i naturens kredsløb og i fødekæden til skade for såvel dyr som mennesker. Om det nogensinde forsvinder helt vides ikke.

Indtil midten af 2020 regnede man med, at der blev udledt omkring 10 mio. tons plastik i verdenshavene hvert år, men da produktionen af plastik indtil videre kun er stigende fra 15 mio. ton i 1964 til 348 mio. ton i 2017, har man længe kalkuleret med, at udledningen meget let ville kunne stige markant, hvis der ikke blev grebet ind. Helt ny forskning, som har kunnet registrere langt mindre og helt usynlige stykker mikroplast viser imidlertid at mængden af plastik i verdenshavene er 5 – 10 gange større end tidligere antaget – svarende til mere end 200 mio. tons.

Når plastikken ender i havet, samles den pga. hav- og vindstrømme i fem store klumper eller "supper", som det kaldes. To steder i henholdsvis Stillehavet og Atlanterhavet og et sted i Det Indiske Ocean. Tilsammen strækker de fem store 'supper' sig over et areal svarende til det afrikanske kontinent (se evt. kort film herom på YouTube. Søg på 'plastikskolen' og vælg den rigtige (nr. 6):

https://www.youtube.com/watch?time_continue=53&v=I0BZMCnKyEo&feature=emb_title

Ud over den langsomme nedbrydelighed er ulempen for såvel fugle som fisk og andre havdyr, at de forveksler plastikstykkerne med føde og risikerer at dø af det. Således er der flere eksempler på, at såvel havskildpadder som sæler, delfiner og hvaler har slugt store stykker plastik, som derefter har blokeret forbindelsen mellem mavesæk og tarmsystem, således at dyrene ikke har følt sult og er døde deraf, fordi de har undladt at spise. Ifølge havbiologer en meget pinefuld død.

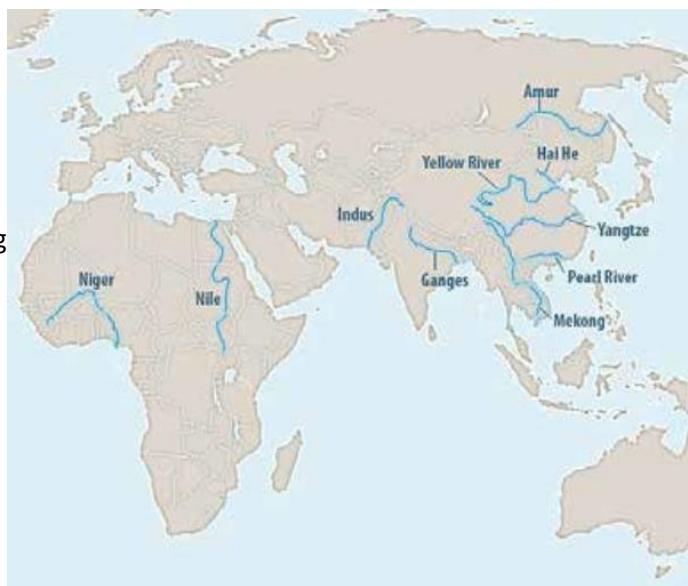
En nylig undersøgelse af danske fisk har vist, at der var plastik i hver fjerde sild og torsk. Se kortet nedenfor. Der er ikke eksempler på, at så små fisk er døde af at spise plastik, da stykkerne er for små til at blokere deres system, og plastikken kommer ikke videre til mennesker, da vi ikke spiser fiskenes indvolde, men det kan til gengæld ske, når vi spiser rejer, krebs og andre skaldyr som fx muslinger.

Plastikstykker pr. km² omkring Nordsjælland.

Plastik i havet kommer alle steder fra, hvor der smides plastik i naturen, men 95% af al plastikforurening af verdenshavene kommer fra kun ti store floder – heraf otte i Asien og to i Afrika, da man i Vesten er bedre til at indsamle og brænde plastikaffald. Det fører dog så til ekstra udledning af CO₂.

De ti floder i verden, som udleder 90 % af den plastik, der flyder rundt i verdenshavene.

Selv om hovedparten af plastikken således udledes langt væk fra Danmark, er der alligevel meget plastik i vores farvande. På strækningen mellem fx Hornbæk og Helsingør er antallet af mikroplastikstykker således beregnet til ca. 5000 pr. km², mens der ned langs kysten fra Espergærde til Rungsted kun er 1000 stykker pr. km². Derudover flyder det ofte med plastik på strandene, hvorfor der er nok at gøre med at ændre adfærd også herhjemme.

Forskellige natursyn – NATURSYN 1

Begrebet “natursyn” handler om forholdet mellem mennesker og natur.

- Hvordan tænker vi om naturen?
- Hvordan bruger og behandler vi naturen?

Citat fra filmen

- Tal sammen om dette citat fra filmen. Hvad tænker I om Lauras syn på naturen:

Laura: - og måske har [vi] taget jorden lidt for givet - når vi ikke har fået lært helt fra små, at vi er en del af den. Hvor heldige vi er at have den.

Læs teksterne og diskuter de forskellige natursyn i klassen

Der findes mange forskellige slags natursyn. Men set fra helikopter-perspektiv kan man skelne mellem 4 natursyn, der har udviklet sig i forskellige historiske perioder.

Natursyn 1: Mytisk natursyn

I det mytiske natursyn er naturen besjælet. Det betyder, at man tror, at både floder, sten, bjerge, dyr og planter har en sjæl eller en ånd. Naturen opfattes som hellig – dvs. at naturen har forbindelse med det guddommelige. Derfor skal man behandle naturen med respekt og ærefrygt. For nogle samfund har hele naturen været hellig. For andre har det været særlige sten, træer, dyr - eller måske et særligt sted i skoven, som har været helligt.

I det mytiske natursyn opfatter mennesket sig selv som en del af naturen – ikke som hævet over den. Nogle naturfolk kalder fx dyr, planter, vandet og ilden for “brødre” og “søstre”. Man tillægger

naturen menneskelige egenskaber, og man kan kontakte naturen gennem bønner og ritualer. Stammens shamaner har særlige evner og kan kontakte naturens ånder og bede dem om hjælp og medgang. Man udviser samme respekt for naturen, som man gør for andre mennesker. Hvis en jæger har nedlagt et byttedyr, skal han fx takke dyrets sjæl for, at det nu har givet mad til stammen. Et mytisk natursyn er opstået i en kultur af jægere og samlere og kendetegner ofte oprindelige folk som indianere, inuitter, stammefolk i Afrika mfl. I nyere tid er fx asatroende i Danmark blevet inspireret af et mytisk natursyn.

Spørgsmål til drøftelse:

- Hvordan vil I beskrive forholdet mellem mennesker og natur i dag?
- Hvordan tror I forholdet mellem mennesker og natur vil være i fremtiden?

Forskellige natursyn - NATURSYN 2

Begrebet “natursyn” handler om forholdet mellem mennesker og natur.

- Hvordan tænker vi om naturen?
- Hvordan bruger og behandler vi naturen?

Citat fra filmen

- Tal sammen om dette citat fra filmen. Hvilket hvad tænker I om Lauras syn på naturen:

Laura: - og måske har [vi] taget jorden lidt for givet - når vi ikke har fået lært helt fra små, at vi er en del af den. Hvor heldige vi er at have den.

Læs teksterne og diskuter de forskellige natursyn i klassen

Der findes mange forskellige slags natursyn. Men set fra et helikopter-perspektiv kan man skelne mellem 4 natursyn, der har udviklet sig i forskellige historiske perioder.

Natursyn 2: Forvalter-synet

Med tiden holdt de fleste mennesker op med at leve som jægere og samlere og begyndte i stedet at dyrke jorden. Som bonde så man anderledes på naturen end jægere og samlere gjorde. Når naturen er noget, som man selv (delvist) kontrollerer ved at plante og høste på marken, så mister naturen sin “besjæling”. Den er ikke længere guddommelig, men den er stadig værdifuld og skal behandles med respekt, fordi den giver mad. I landbrugssamfundet lever man – som i jæger- og samlersamfundet - i tæt samspil med naturen, og årstidernes skiften sætter rammen for menneskers liv på alle områder.

I de 3 store monoteistiske religioner jødedom, kristendom og islam blev der også igennem historien skelnet mellem naturen og det guddommelige. (Monoteisme = troen på én

gud). Kun Gud er guddommelige og hellig. Naturen er skabt af Gud og er derfor stadig værdifuld. Men naturen er i sig selv hverken hellig - eller har ånd eller sjæl.

Mennesket får også en særlig status. I den skabelsesberetning som deles af jødedom, kristendom og islam får mennesket ansvaret for at passe på Guds skaberværk - dvs. passe på naturen. Mennesket bliver “forvalter” af naturen. En forvalter er egentlig en person, som ejeren har givet ansvaret for at passe fx et landbrug eller en virksomhed. Så i dette natursyn ligger altså, at mennesket har fået en særlig opgave af Gud – nemlig at forvalte og passe på naturen.

I Bibelens 1. Mosebog. 2. kapitel vers 15 er det formuleret på denne måde:

Gud Herren tog mennesket og satte ham i Edens have, for at han skulle dyrke og vogte den.

Forskellige natursyn - NATURSYN 3

Begrebet "natursyn" handler om forholdet mellem mennesker og natur.

- Hvordan tænker vi om naturen?
- Hvordan bruger og behandler vi naturen?

Citat fra filmen

- Tal sammen om dette citat fra filmen. Hvilket hvad tænker I om Lauras syn på naturen:

Laura: - og måske har [vi] taget jorden lidt for givet - når vi ikke har fået lært helt fra små, at vi er en del af den. Hvor heldige vi er at have den.

Læs teksterne og diskuter de forskellige natursyn i klassen

Der findes mange forskellige slags natursyn. Men set fra et helikopter-perspektiv kan man skelne mellem 4 natursyn, der har udviklet sig i forskellige historiske perioder.

Natursyn 3: Hersker-synet

I takt med at mennesket fik større og større naturvidenskabelig indsigt, blev det i stand til at forstå og udnytte naturen på mange forskellige måder - man kunne udvinde gas og olie, sprænge sig vej gennem klipper og bygge tog, biler og fly til at transportere sig sikkert gennem naturen uden at være i kontakt med den. I det naturvidenskabelige verdenssyn er naturen noget mekanisk, som kan forstås ved hjælp af matematik og de rette teorier.

Det moderne menneske – Homo Sapiens – har levet på jorden i ca. 300.000 år - og langt det meste af tiden, har naturen været både større og stærkere end mennesket. Det var utænkeligt, at mennesket skulle kunne true naturen. Men de sidste par hundrede år er styrkeforholdet vendt på hovedet. Mennesket er tilsyneladende blevet stærkere end naturen og bruger den til at opfylde menneskelige behov.

Spørgsmål til drøftelse:

- Hvordan vil I beskrive forholdet mellem mennesker og natur i dag?
- Hvordan tror I forholdet mellem mennesker og natur vil være i fremtiden?

Forskellige natursyn - NATURSYN 4

Begrebet “natursyn” handler om forholdet mellem mennesker og natur.

- Hvordan tænker vi om naturen?
- Hvordan bruger og behandler vi naturen?

Citat fra filmen

- Tal sammen om dette citat fra filmen. Hvilket hvad tænker I om Lauras syn på naturen:

Laura: - og måske har [vi] taget jorden lidt for givet - når vi ikke har fået lært helt fra små, at vi er en del af den. Hvor heldige vi er at have den.

Læs teksterne og diskuter de forskellige natursyn i klassen

Der findes mange forskellige slags natursyn. Men set fra helikopter-perspektiv, kan man skelne mellem 4 natursyn, der har udviklet sig i forskellige historiske perioder.

Natursyn 4: Naturen rykker ind i byerne

I det senmoderne samfund, som vi lever i dag, er natursynet måske under forandring igen. Tvunget af den globale klimakrise er menneske og samfund nødt til at finde nye måder at leve i og med naturen på. Som tegn på dette ser man vilde planter, der blomstrer i parker, på tage og altaner, der før var holdt fri af ukrudt; eller eksperimenter med fødevarefællesskaber og lokale råvarer som en måde at minimere transport af madvarer.

Mange vandrer, cykler og flytter ud i naturen, og der er på den måde mulighed for at opnå en fornyet forståelse af naturen.

Set på globalt plan er det dog stadig menneskets overherredømme og udnyttelse af naturen, der falder i øjnene, og mange sætter deres forhåbninger til, at teknologiske løsninger kan hjælpe menneskeheden med at få et mere balanceret forbrug af klodens ressourcer.

Spørgsmål til drøftelse:

- Hvordan vil I beskrive forholdet mellem mennesker og natur i dag?
- Hvordan tror I forholdet mellem mennesker og natur vil være i fremtiden?

Havets Moder (grønlandsk myte)

Den grønlandske myte Havets Moder handler om tilblivelsen af fisk og andre havdyr - og om pigen Sedna, der ender på bunden af havet som en ånd, hvor hun som Havets Moder fører en slags regnskab med, hvor mange sæler og fisk mennesker slår ihjel. Moralen er, at mennesket ikke skal blive grådigt. Fortællingen er en af de mest kendte myter i grønlandsk kultur.

I fortællingens begyndelse hører vi om Sedna, der på et tidspunkt må springe i havet, fordi en ånd forfølger hende i ønsket om at blive gift med hende. Sednas far kommer sejlene i kajak, men i stedet for at redde hende, straffer han hende ved at skære hendes fingre af. Sedna synker til bunds, men pludselig svømmer de første fisk ud af hendes fingre og hår. Nu opdager mennesker alle de nye havdyr og går ivrigt i gang med at jage:

Uddrag af Havets moder

Oppe på land opdagede menneskene snart alle de nye havdyr og begyndte at jage dem. De fandt ud af, at det var endnu bedre at jage havdyr end landdyr, og at sælpels var endnu bedre end rensdyrpels. De fandt også ud af at bruge sælspæk til lamper.

Nu havde menneskene meget mere kød end før, og de sultede næsten aldrig. Men det gjorde, at mange glemte at tænke sig om, så de bare jagede helt ekstremt dag og nat, og fangede meget mere, end de behøvede. Når de jagede mere, end de havde brug for, blev Sednas hår filtret sammen, så dyrene ikke kunne komme ud. Så var der ingen havdyr, og en shaman måtte gå i trance og rejse ned på havbunden for at frisere Sednas hår.

Menneske kaldte Sedna for Havets Moder, og de lærte deres børn at have respekt for hende, så de ikke kom til at jage for meget. Men af og til blev jægerne alligevel lidt for ivrige.

Det var jo rart at have lidt ekstra kød eller at få et nyt og flottere sælskind til et par nye kamikker. Eller bare at kunne sige, at man var den, der havde fanget mest. Det gik dog altid galt, når de gjorde det, for når de fangede mere, end de skulle bruge, svinede de også mere end det var nødvendigt.

Hver gang, det skete, filtrede Sednas hår sig sammen, så havdyrene ikke kunne komme ud. Så måtte menneskene sulte som straf for, at de ikke havde respekteret naturen. Og en shaman måtte ned for at frisere Sedna med en magisk ben-kam, så det igen kunne bølge frit i vandet, og så havdyrene frit kunne svømme ud.

”Herske” eller ”tage ansvar for” - to bibeloversættelser

Der står ikke ret meget om menneskets forhold til naturen i Bibelen. Men ét af stederne er i skabelsesberetningen, som findes på de allerførste sider i Bibelen.

- Læs teksten og diskuter spørgsmålene nedenfor.

Verdens skabelse

Bibelen, 1. Mosebog kap. 1 og 2 (uddrag)

I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden. Jorden var dengang tomhed og øde, der var mørke over urdybet, og Guds ånd svævede over vandene. Gud sagde: »Der skal være lys!« Og der blev lys. Gud så, at lyset var godt, og Gud skilte lyset fra mørket. Gud kaldte lyset dag, og mørket kaldte han nat. Så blev det aften, og det blev morgen, første dag.

Gud sagde: »Der skal være en hvælving i vandene; den skal skille vandene!« Og det skete; Gud skabte hvælvingen, som skilte vandet under hvælvingen fra vandet over hvælvingen. Gud kaldte hvælvingen himmel. Så blev det aften, og det blev morgen, anden dag.

Gud sagde: »Vandet under himlen skal samle sig på ét sted, så det tørre land kommer til syne!« Og det skete. Gud kaldte det tørre land jord, og det sted, hvor vandet samlede sig, kaldte han hav. Gud så, at det var godt.

Gud sagde: »Vandet skal vrimle med levende væsener, og fugle skal flyve over jorden oppe under himmelhvælvingen!«

Og det skete; Gud skabte de store havdyr og alle slags levende væsener, der rører sig og vrimler i vandet, og alle slags vingede fugle. Gud så, at det var godt. Og Gud velsignede dem og sagde: »Bliv frugtbare og talrige, og opfyld vandet i havene! Og fuglene skal blive talrige på jorden!« Så blev det aften, og det blev morgen, femte dag.

Gud sagde: »Lad os skabe mennesker i vort billede, så de ligner os! De skal herske over havets fisk, himlens fugle, kvæget, alle de vilde dyr og alle krybdyr, der kryber på jorden.« Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem.

Og Gud velsignede dem og sagde til dem: **»Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden, og underlæg jer den; hersk over havets fisk, himlens fugle og alle dyr, der rører sig på jorden!«** Gud sagde: **»Nu giver jeg jer alle planter, der sætter frø, på hele jorden og alle træer, der bærer frugt med kerne. Dem skal I have til føde. Til alle de vilde dyr og til alle himlens fugle, ja, til alt levende, der rører sig på jorden, giver jeg alle grønne planter som føde.«** Gud så alt, hvad han havde skabt, og han så, hvor godt det var.

En ny oversættelse

Skabelsesberetningen står i Det Gamle Testamente, som oprindeligt er skrevet på jødernes sprog hebraisk. Senere er teksterne oversat til dansk, og da vores sprog hele tiden udvikler sig og bliver fornyet, har der gennem tiderne været en lang række af oversættelser.

Den tekst I lige har læst er fra den nyeste "autoriserede" (det vil sige officielle og godkendte) oversættelse fra 1992.

I år 2020 mente man imidlertid, at det var på tide med en ny moderniseret oversættelse af Bibelen. En oversættelse, der var lettere at læse og forstå. Det betød også, at flere ord blev oversat påny. Teksten der er markeret med fed i den tekst I lige har læst, er nu oversat som den står her:

»Få børn, og bliv så mange, så I kan fylde hele jorden og tage ansvar for fiskene i havet, fuglene i luften og alle dyrene på jorden. Alle planter og frugttræer på jorden er jeres. Dem skal I leve af. Og alle levende dyr, fugle og smådyr skal spise af de grønne planter.«

Første Mosebog 1,28-30

I skal nu diskutere:

- Hvad er forskelligt i oversættelse af 1. Mosebog kapitel 1,28-30 i 1992-oversættelsen og i 2020-oversættelsen?
- Hvilke argumenter kan der være for og imod denne ændring?

Ordforklaringer til Skabelsesberetningen

At herske

At herske er det samme som at bestemme over noget eller over andre. Det handler om at have magten – enten fordi man har fået den tildelt eller selv har taget den. I Det gamle Testamente er magten altid tildelt af Gud – enten som tildelt eller erhvervet gennem krig, fordi Gud på forhånd har bestemt udfaldet.

Det er indforstået i den bibelske samling af tekster, at den magt der gives, skal udøves i tråd med Guds vilje. Det vil sige, at bibelske konger og magthavere skal herske over deres undersåtter, så de samtidig sørger for deres velbefindende, og for at de får et godt liv, svarende til den måde Gud skabte det på. (1 Mos. 1,26)

At dyrke

Ordet dyrke er en fordanskning af ordet kultur eller kultivere. I skabelsesberetningen får mennesket således retten til at kultivere naturen, men igen skal det forstås sådan, at mennesket skal gøre det i Guds ånd – eller efter de værdier, der kommer til udtryk i skabelsen, nemlig at verden skal forblive god.

Holdninger til kristendom og klima i folkekirken

Læs nedenstående tre synspunkter, og diskuter, hvad de mener om kristendom og klima.

SYNSPUNKT 1:

Kirkens religiøst-poetiske sprog kan udvide perspektivet i forhold til FNs verdensmål

FN's Verdensmål løses i sammenhæng med hinanden

Uddrag af interview i "Kirken Underviser" med biskop over Roskilde Stift: Peter Fischer Møller

Peter Fischer Møller er i høj grad optaget af klima, miljø, biodiversitet og bæredygtighed i forhold til forbrug af klodens ressourcer: »Af det særlige ansvar vi som mennesker har for livet på jorden,« forklarer han. Men alligevel sætter han ikke nogle mål over andre, når det kommer til FN's Verdensmål.

Men kirken kan gøre andet og mere end at vise ansvarlighed og tænkksomhed i det daglige arbejde. Vi kan ikke gå til Bibelen og se, hvad den fx mener om klimaforandringerne, for det er ikke et spørgsmål, som overhovedet var på dagsordenen, da de bibelske forfattere skrev det, som nu er samlet som Bibelen. Men de bibelske beretninger og den kristne tradition kan være en øjenåbner og give et vigtigt bidrag til at løse udfordringerne omkring FN's 17 Verdensmål.

»Det handler om det religiøst-poetiske sprog,« fortæller Peter Fischer-Møller.

»Vi betjener os i det daglige af en række forskellige sprog, fx et økonomisk, politisk eller

naturvidenskabeligt. Sprog retter vores opmærksomhed mod en bestemt tilgang til de områder, vi taler om, og der skal vi ikke undervurdere, at et religiøst-poetisk sprog betyder, at man kan få øje på noget, man ellers ikke havde set. Fx ved at holde en gudstjeneste om et verdensmål eller ved at sætte det ind i en særlig rituel ramme.«

Han forklarer videre: »Hvis vi fx kalder verden for Guds skaberværk, så får vi øje på, at naturen har værdi i sig selv. Når vi taler om mennesket som forvalter i stedet for som ejer af naturressourcer, så får vi øje på det ansvar, vi har for naturen. At det er betroet gods, vi har mellem hænderne. Vi står til ansvar for Gud, og vi står til ansvar for kommende generationer. Hvis vi taler om retfærdighed og ser det i et bibelsk perspektiv, bliver vi opmærksomme på, at vi har et særligt ansvar for dem, der ikke kan klare sig selv – enken og den faderløse og den fremmede som det hedder i den bibelske beretning. Og vi kan jo sagtens i dag se, hvem der i dag er klodens enker og faderløse og fremmede.«

Holdninger til kristendom og klima i folkekirken

Læs nedenstående tre synspunkter, og diskuter, hvad de mener om kristendom og klima.

SYNSPUNKT 2: Salme: Håb og handling

Denne salme blev skrevet til den kirkelige bevægelse Grøn Kirke i 2015 af Janne Mark.

Tekst og musik kan downloades på www.gronkirke.dk

1. Gavmildt berørt, fyldt af skaberværkets nåde
enhed et øjeblik med alt
klarsyn er rakt, op mod himmelen fra jorden
lyder den inderligste tak
solopgang som en gylden helligdom
skaberkraft i den mindste kvist og gren
lytter til nuet og til lysets egen sang
som guddommeligt når os her igen

2. Grønne planet - vi fik ansvar for en klode
sårbar for udvikling og vækst
udfordret af vores levevis og færden:
Alt er en mulighed idag
jorden, et hjem, et under fuld af liv
kontinenter i verdenshavets spejl
tiden vi får her er foræring med et bud
om med ømhed at gå i verden ud

3. Skaber, du er selv det første og det sidste,
under det grænseløse rum,
her er vi til - et mirakel i galaksen
støvkorn - men lyse, levende
landskaber, vild og uberørt natur
millioner af arters levested
høst ikke kun, lad os og andre bære med,
efterlade en rig mangfoldighed

4. Gå i det spor hvor der findes håb og handling
visdom og vilje til at tro -
vi kan formå selv at ændre syn og vaner
få grønne tanker til at gro
menneske gå med ydmyghed og plant
dine drømme og håb for verden ud
gør os til håbets slægter og til nye skud
der vil spire ved gamle rødders fod

Holdninger til kristendom og klima i folkekirken

Læs nedenstående tre synspunkter, og diskuter, hvad de mener om kristendom og klima.

SYNSPUNKT 3:

Misforstået kristendom: Kirken har ikke et ansvar for klimaet!

Uddrag af artikel fra Kristeligt Dagblad 18. december 2015; Læs hele artiklen her:

<https://www.kristeligt-dagblad.dk/debat/misforstaaet-evangelium-kirken-har-ikke-et-ansvar-klimaet>

af Marie Høgh, konstitueret sognepræst i Stenstrup-Lunde Pastorat

Kirken har fået én bestemt opgave: at forkynde evangeliet og ikke alt muligt andet - såsom grønne kirker og klimaretfærdighed, hvad det så end er, skriver sognepræst Marie Høgh

[...] Kirken er ved at tale sig selv i ihjel, men hvis ikke kirken skal dø af det, skal præsterne (også biskoppen) læse julens evangelium. For kirken er ved at løbe fra opgaven, præstens og kirkens eneste opgave, der er sat os for julenat.

Vi har fået én bestemt opgave: at forkynde og ikke alt muligt andet - såsom grønne kirker og klimaretfærdighed (hvad det så end er), men ordet om, at Gud ser mere i sit menneske, end der er at se. Dét er syndernes forladelse, det er frelsen til os fattige syndere - det levende Guds Ord, der "skal så foragtet være, på denne slemme jord", som biskoppen ønsker at forbedre i anledning af julen.

[...] Har kirken taget parti i politik, uanset om det handler om klima, syriske flygtninge eller dagpengereformer, er kirken kun til for dem, der er enige med præsten i, hvad vi skal stemme til valget, og hvad vi skal mene om klimaspørgsmål og flygtninge- og indvandrerpolitik. Og da er kirken slet ikke kirke mere, men bare endnu en afdeling af et parti.

Selvfølgelig skal vi passe på klimaet. Det er klart, men præstens opgave er ligeså klar: Vi er alene forpligtede på at forkynde evangeliet om, at Gud valgte de ringeste vilkår for sin søns fødsel i andres stald og strå - det er for den arme synders hjerte, sjæl og sind "ej fremmed bolig, du har den dyrekøbt/ så skal du blive trolig/ udi mit hjerte svøbt". (Brorson, 1732)

Udblik til andre religioner og holdninger til klimasagen

Uddrag af Artikel i Information, 5. marts 2016 af NIELS CHRISTENSEN

Klimakampen er en muslimsk pligt

At praktisere religion er at udvise respekt for Guds skaberværk, og derfor bør danske muslimer engagere sig meget mere i den grønne omstilling, mener imam Abdul Wahid Pedersen. Han er del af et fællesreligiøst opråb, hvor kristne, jøder og muslimer i fællesskab vil sætte klimaet på dagsordenen i Danmark.

Gud skabte Jorden, og mennesket er i færd med at ødelægge den.

Det er den simple, men gravalvorlige analyse, der nu får imam Abdul Wahid Pedersen til at råbe til kamp for den grønne omstilling i Danmark. Ved sin side har han biskop i Roskilde Peter Fischer Møller, den katolske pastor Daniel Nørgaard og overrabbiner Jair Melchior. Tilsammen repræsenterer de Danmarks fire største religioner, når de på mandag i Pressens Hus skal diskutere, hvorvidt religion skal beskytte kloden mod de menneskeskabte klimaforandringer.

[...]

»I både jødedommen, kristendommen og islam baserer Jorden sig på Guds skabelse. Og hvis ikke vi respekterer Guds skaberværk, respekterer vi ikke Gud. Derfor er den globale opvarmning ikke bare et klimaspørgsmål, men dybest set også et religiøst spørgsmål. Og en religiøs forpligtelse at gøre noget ved.«

[...]

Ifølge Abdul Wahid Pedersen kan man spore en dyb respekt for klimaet i islams hellige skrifter, Koranen og Sunna, der som bekendt blev skrevet, mange hundrede år før CO2-kvoter og COP-møder blev afgørende for menneskets fremtid.

»Der er hundredvis af referencer i Koranen og Profetens eget eksempel, hvor du kan aflæse en dyb respekt for naturen. For eksempel møder Profeten en mand, der vasker sig ved en rindende flod inden bøn. Så siger han: 'Du bruger for meget vand'. 'Kan man det?' svarer den bedende. Og ja, det kan man. Der er masser af den slags eksempler, Profeten var i den grad miljøforkæmper.«

– Så det er en muslimsk forpligtelse at passe på naturen?

»I allerhøjeste grad.«

<https://www.information.dk/kultur/2016/03/klimakampen-muslimsk-pligt>

Udblik til andre religioner og holdninger til klimasagen

Uddrag af artikel på www.religion.dk 6. november 2009, af buddhistisk nonne Bodil Wellendorf

Gør først noget ved den indre forurening

Hvis vi vil gøre noget ved klimaet, må vi forandre os selv først. Tingene hænger nemlig sammen, når man ser klimaforandringerne i et buddhistisk perspektiv. Bodil Wellendorf, der er buddhist, fortæller i det følgende om klima og karma

Buddha siger i én af sine mest centrale belæringer, De Fire Segl, at alt sammensat er forgængeligt. Det vil sige, at det forandrer sig. Buddha taler både om subtil og grov forgængelighed. [...]

Set fra en buddhistisk synsvinkel er klimaforandring derfor en naturlig ting og ikke noget nyt fænomen. Klimaet har altid forandret sig og vil fortsætte med at gøre det. Forskerne fortæller, at der er fundet rester af koralrev i de danske farvande og frø af en palmelignende vækst på Arktis. Begge dele betragtes som bevis på, at klodens klima er en foranderlig størrelse.

De store spørgsmål er så, hvorfor forandringerne indtræffer, og om vi kan gøre noget ved dem, samt om forandringerne er til fordel eller ulempe for kloden og dens beboere.

[...]

Vores indre forurening styrer vores handlinger

Buddha siger, at hovedårsagerne til alle vores problemer er tre ting: uvidenhed, begær og aggression. Uvidenhed betyder her, at vi er uvidende om eller ignorerer sammenhængen mellem årsag og virkning, at vi f.eks. ignorerer det faktum, at det vil ende galt, hvis vi fortsætter med at misbruge klodens ressourcer og forurene som hidtil.

Vores begær efter mere sørger for, at vi konstant er utilfredse med de goder og den status, vi har og hele tiden stræber efter noget mere eller bedre, og vores aggression gør, at vi er ligeglade med, om det sker på dyrs eller andre menneskers bekostning.

Vi kan kalde uvidenhed, begær og aggression for vores indre forurening, og med mindre vi gør en bevidst indsats for at overvinde den, vil det være meget vanskeligt at gøre noget ved den ydre forurening, fordi disse tre mentale faktorer ubevidst motiverer alle vores handlinger. Enhver forandring begynder i os selv - også på det globale område.

<https://www.religion.dk/synspunkt/q%C3%B8r-f%C3%B8rst-noget-ved-den-indre-forurening>

Litteratur

Arendt, H.: *Åndens liv*. Klim 2019.

Brundtland, G.H.: *Brundtland-rapporten*. FN 1987.

Christiansen, L.: *Naturfilosofi*. Gad 1980.

Gjerris, M. m.fl.: *Jorden Brænder – klimaforandringerne i videnskabsteoretisk og etisk Perspektiv*. Forlaget Alfa, 2009.

Gjerris, M.: *Upraktisk håndbog i Lysegrønt håb*. Bibelselskabets Forlag 2019. Gregersen, N.H.: *Naturvidenskab og livssyn*. Munksgaard 1993.

Habermas, J.: *Diskursetik*. Det lille Forlag 1996.

Hegge, H.: *Mennesket og naturen: naturforståelsen gennem tidene - med særlig henblik på vår tids miljøkrise*. Universitetsforlaget 1978.

Henriksen, H.: *Undervisningens samtale*. Chr. Ejlers Forlag 1978. Jensen, O.: *I vækstens vold*. Fremad 1976.

Jensen, O.: *Frem til naturen*. Fremad 1980.

Kemp, Peter, *Det uerstattelige – en teknologi etik*, Spektrum, 1991 Kristiansen, R.E.: *Økoteologi*. Anis 1993.

Løgstrup, K.E.: *Ophav og omgivelse*. Gyldendal 1984. Meadows, D.H. m.fl.: *Grænser for vækst*. Gyldendal 1974. Mortensen, V.: *Teologi og naturvidenskab*. Gyldendal 1989

Mortensen, V.: *Gud og naturen, kan der etableres en dialog mellem teologi og naturvidenskab?*, Gyldendal 1990

Nyvold, M.; Beck, R.T.; Hebsgaard, T.: *Hvis vi vil - Den absolut realistiske guide til at bremse klimakrisen, før det er for sent*. Gads Forlag 2020.

<https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/hun-er-det-man-skal-laese>

